

PRÆSTEINDBERETNINGER

**PRÆSTEINDBERETNINGER
TIL OLE WORM**

I
INDBERETNINGER FRA ÅLBORG
OG RIBE STIFTER 1625-42

Udgivet af

LANDBOHISTORISK SELSKAB

Ved

FRANK JØRGENSEN

Under tilsyn af

JOHN KOUSGARD SØRENSEN

LANDBOHISTORISK SELSKAB

KØBENHAVN .1970

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.....	VII
Indledning	IX
Udgivelsesprincipper	XIX
Indberetningerne fra Ålborg stift	XXXII
Indberetningerne fra Ribe stift	XXXV
Ålborg stift.....	1-70
Horns herred 8.3. Vennebjerg herred. s. 10. Børglum herred 8.18. Kær herred 8.29. Hvetbo herred 8.30. Han herred 8.35. Hillerslev herred s. 45. Hundborg herred s. 52. Morsø Sønder herred s. 58. Morsø Nørre herred s. 66.	
Ribe stift.....	71-289
Skodborg herred s. 73. Vandfuld herred s. 84. Hjerm herred s. 92. Ginding herred s. 102. Hammerum herred s. 114. Ulfborg herred s. 131, Hind herred s. 139. Bølling herred s. 151. Nørre Horne herred s.168. Nørvang herred s. 178. Tørrild herred s. 190. Jerlev herred s. 198. Elbo herred s. 202. Holmans herred s. 205. Brusk herred s. 209. Vester Horne herred s. 213. Øster Horne herred s. 226. Skast herred s. 236. Slavs herred s. 253. Anst herred s. 256. Malt herred s. 261. Gørding herred s. 267. Kalvslund herred s. 274. Gram herred s. 276. Frøs herred s. 279. Nørre Rangstrup herred s. 281. Hviding herred s. 285.	
Sogneregister til Ålborg og Ribe stifter	291

FORORD

De antikvariske og topografiske indberetninger til Ole Worm fra 1620'erne og 1630'erne er ikke noget ukendt materiale.. Det har tidligere været udgivet, men i mange forskellige værker, ofte vanskeligt tilgængelige. Udgivelsen er i flere tilfælde mangelfuld, og da der her er tale om et kildemateriale af meget stor værdi, ikke blot for historikere og topografer, men også for sprogfolk, folklorister og retshistorikere, må det anses for påkrævet under et at udgive det samlede materiale fra det nuværende Danmark.

Landbohistorisk Selskab - tidligere Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie - har i en årrække haft planer om at få gennemarbejdet, evt. udgivet det meget store, men yderst spredte materiale af topografiske indberetninger fra 1600 og 1700-årene. Indberetningerne til Ole Worm er ikke blot i kraft af deres alder, men også på grund af deres særegne og vanerende indhold af særlig stor værdi, og da det viste sig, at arkivar Frank Jørgensen havde arbejdet med dette materiale, besluttede man på et udvalgs møde den 18. september 1962 at udgive indberetningerne i to bind. Frank Jørgensen blev udpeget til udgiver, dr. phil. Kousgård Sørensen til tilsynsførende, mens museumsinspektør H. D. Schepelern skulle være konsulent med hensyn til den latinske tekst.

I 1964 bevilgede Statens almindelige Videnskabsfond, nu Statens Forskningsråd, de nødvendige midler til udgivelsen af de to bind. Landbohistorisk Selskab bringer herved Videnskabsfondet sin ærbødige tak.

København, den 18. maj 1970.

Johan Hvidtfeldt.

INDLEDNING

Statsmagten har flere gange i det 16. og 17. århundrede på forskellig vis understøttet indsamlingen af materiale til historiske arbejder, som kunne siges at have et nationalt sigte. Af den grund fik historikeren Niels Krags indsamling af arkivalier støtte ved et missive af 29. juni 1594. Før ham havde Anders Sørensen Vedel fået økonomisk hjælp og anden form for understøttelse for at kunne samle materiale til udarbejdelse af én Danmarkshistorie. Statens interesse i at fremme sådanne historiske arbejder kunne også tage sigte på et mere indgående studium af fortidens mindesmærker som jættestuer, dysser, gamle våben og smykker samt runestene. Nær her op til lå også udarbejdelsen af egentlige egnsbeskrivelser med historisk perspektiv. Allerede Anders Sørensen Vedel havde været opmærksom på mange af fortidens monumenter og interesserede sig for runeindskrifter, men det egentlige stod til interessen på dette felt blev givet af lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner til Rønninge Søgård på Fyn, der 1586 fik den store Jellingsten, som var sunket, gravet op og opstillet, og 1591 lod den lærde Henrik Rantzau udføre og publicere et prospekt af Jellingmonumentet med gengivelse af runeindskrifterne på de to stenes forsider.

I slutningen af det 16. århundrede var der også i Sverige opstået interesse for runemindesmærker og for antikviteter i almindelighed. Navnlig blev Johan Bures (Buræus): Runakänslanäs lärspan (Uppsala 1599) ret kendt i den lærde verden. Johan Bure deltog også i diplomatisk virksomhed og var med blandt udsendingene i grænse-møderne i Ulfsbäck i 1602. Her noterer han under den 7. april i sin dagbog: "Då förärade jag Danske sändebuden mijn Runatafla".¹ På denne måde blev dette vidnesbyrd om svensk interesse for runeforskningen kendt blandt de danske rigsråder.

Ole Worms interesse for Bures folioblad, der bl. a. indeholder afbildninger af ti svenske runestene, forskellige runealfabeter og en runekalender, fremgår tidligst af et brev af 8. november 1621 til den skånske præst Bertel Knudsen, hvem han tidligere havde opfordret til at kaste sig over studiet af fædrelandets oldsager og til at samle indskrifter om "gamle helte".² Bertel Knudsen (Aquilonius) fik med et senere brev af 20. juli 1623 fra Worm tilsendt Bures runetavle til låns. I brevet til den lærde præst bemærker Worm, at han for nemheds skyld havde delt den i flere stykker, da han skulle forklare den for kansleren Christian Friis til Kragerup.

Der kan næppe være tvivl om, at det var Worms voksende interesse for de danske runeindskrifter og for antikviteter i det hele taget, der snart tog fast form med planerne om et værk omfattende alle Danmarks, Norges og Gotlands runemindesmærker som har været den vigtigste årsag til udsendelsen af det missive, der udgik til bisperne i Danmark og Norge den 11. august 1622. Dette påbud om indsamling af materiale til belysning af Danmarks ældste historie kunne imidlertid ikke realiseres uden offentlig støtte og interesse. Her må den drivende kraft have været kansler Christen Friis. Ingen kunne på forhånd vide, hvad en sådan indsamling ville bringe for dagen, men man har utvivlsomt håbet, at der ville fremkomme oplysninger om mange "gamle helte", som måske kunne genfindes i Saxes oldhistorie.

Meningen med missivet har dog ikke alene været at skaffe et overblik over, hvor og hvor mange runestene der fandtes, men ved samme lejlighed ville man prøve at indsamle materiale til en historisk-topografisk beskrivelse af Danmark og Norge. De runestene, som man ville få oplysning om på denne måde, kunne så senere blive genstand for en nærmere undersøgelse af Worm, der allerede i 1625 fik kongelig ordre til at foretage en rejse i Danmark, "hvor nogen Runemonumenter kan være at finde vores danske historier antræffende".³

Det er i denne sammenhæng, vi må betragte missivet af 11. august 1622, som bestod af en kortfattet ordre og en medfølgende fortegnelse eller specifikation. I sin fulde udstrækning er brevet kun bevaret i kancelliets kopibog, Sjællandske tegnelser XXII 1622-24, men selve ordren er bevaret

¹ Henrik Schück: Kgl. Vittehets Historie och Antikvitets-Akademien, dets förhistoria och historia I, Stockholm 1932, s. 59. Werlauff: Ole Worms Fortjenester af det nordiske Oldstudium, Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed I, 1832, s. 330 ff.

² Ludv. Wimmer: Om Undersøgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker, Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest, 1895, s.

³ Erik Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere, II Skildring og kommentar, Biblioteka Arnarnagnæna, supplementum vol. II, 1958, 106 ff.

³ . Missive af 17. december 1625, jf. Werlauff anf. arb. s. 290 ff.

i original i Ribes og Fyns bispearkiver.⁴ Skrivelsen havde følgende ordlyd:

Wor gunst tillforn. Wy bede Eder och wille, at I Eders mueligste flid ahnwender allewegne wdj Eders stigt att opsøge och antegne alle slags antiquiteter ach documenter effter medfølgende fortegnelsis indhold, och att I saadanne med flid lader optegne och engang inden Paaske førstkemendis wdj wortt cantzelie lader indleffuere. Dermed skie wor willghe. Befalendis Eder Gud. Skreffuitt paa wortt [slott] Kiøbenhaffn, den 10. augusti anno 1622. Vnder vort signett. Christian.

1. Skall forfaris i capitletts archiver, huad for documenta historica manuscripta der udi ere, och hid fremskickis i cancelieth.

2. Hos alle lerde mend i dens stifter, seerdelis geistlige, saa och hos kierckerne ingen undertagen, huad documenta antiqva historica de haffuer, och mod reuersal (dennom som dett tillhører att tillskickis) och hid forskiekis.

3. Skall alle runebogstaffuer, skreffne eller i steen, hele eller stycker eller thræ udhugne, eller paa metallbelter, och saadann opsøgis, och med antegnelser huor de ere att finde, och en richtig nøyachtig affskrifit aff dennom hid forskickis, och kand lineamenta med kride paa stenene best dragis och siden afftegnis, och proffstene och prestene foreleggis med ald flid strax derom att forfare, och endelig beskeden thill bispene fremskicke, som strax skall dett udi caneliet indskicke.

4. Alle fortegnelser paa huis relationibus i huer sogn berettis de locorum antiqvitate vel origine, de proelus, incolis, om steenhaabe och deris formeente aarsager och betydninger, och altt huis till charographiam kand tiene.

5. Alle calendaria runica paa træ och ellers.

6. Attt huis clericiet seerdelis de antiqvitatibus, modo numerandi runico, stellarum nominibus, antiquis ritibus och altt huis som kand thiene thill woris danske historias att enodere och antiqvitates geritis nostræ att deducere. Item de moneta, ponderibus et mensuris antiqvis tam liqvidorum qvam aridorum, item pannorum, viarum. Huilckett alt forbemeldte thill Paasche hid i canceliet skulle leffueris.

Det var således ikke nogen ringe opgave bisperne blev stillet overfor, men ikke alle tog den lige alvorligt. Provster og sognepræster måtte nu informeres om den kongelige befaling, og dette kunne dels ske på landemoderne, dels ved at bisperne tilskrev herredsprovsterne og gav dem anvisning på, hvorledes indsamlingen skulle administreres. I et enkelt tilfælde foreligger en sådan korrespondance, og det kan dokumenteres, at missivet er blevet forelagt på det sjællandske landemode Sankt Dionysii dag (9. oktober) 1622⁵ Man ved ikke altid, om bisperne har sendt afskrifter af fortegnelsen ud til provsterne, eller om de eventuelt har nøjedes med at referere den mere eller mindre kortfattet. Sognepræsterne er i hvert fald blevet beordret til at udarbejde og indsende beretninger, og vi må gå ud fra, at resultaterne af deres arbejde i mere eller mindre redigeret form eller ganske ubearbejdet er blevet tilstillet kancelliet.

Hvor meget der er indsendt af bisperne oprindelig lader sig næppe afgøre nu, men fra årene 1623-25 er der bevaret indberetninger fra Lunde stift, herunder Bornholm, Århus stift og Fyns stift samt en enkelt koncept fra Ribe stift, I de nævnte stifter er der dog langtfra bevaret indberetninger fra samtlige sogne. Der er store huller i rækkerne, fra Lunde stift mangler således helt beretninger fra Halland, fra Fyns stift mangler beretninger fra Langeland, Lolland og Falster på nær Fuglse herred.

Ingen af de bevarede indberetninger, hverken de ovennævnte fra 1623-25 eller de senere fra 1638-39, som skal omtales nedenfor, synes i ældre tid at have været indlemmet i kancelliets arkiv. Næsten lige til dette århundrede har de henligget andre steder, oprindelig i private samlinger for

⁴ Sjællandske tegnelse bd. XXII (1622-24) s. 92-93, RA. Ordren er gengivet efter originalen i Ribe bispearkiv, hvor den er dateret 10. august i modsætning til kancelliets kopibog og den bevarede originale ordre i Fyns bispearkiv, hvor datoen begge steder er 11. august. Sidstnævnte dato er den almindeligt anvendte og benyttes også her.

⁵ Brev fra Århusbispen til provsten i Hornslet (se bd. 2). Synodalia fra Øster Flakkebjerg herred. Manuskript nr. 1849, 8°, Universitetsbiblioteket i Oslo.

senere at havne i manuskriptsamlinger på Det kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket og Rigsarkivet. Derudover fandtes indberetningsmateriale i lokale arkiver, således i Aalborgs og Fyns bispearkiver.

Af indberetningerne fra 1623—25 foreligger imidlertid ikke alle i original, d.v.s. som egenhændige skrivelser fra de enkelte sognepræster. I Lunde stift har provsterne i adskillige tilfælde redigeret eller måske simpelt hen blot afskrevet det indkomne materiale. Fra Aarhus derimod foreligger sognepræsternes egenhændige beretninger med følgeskrivelse fra bispem. De fynske herreder er overleveret på forskellig vis. Samtlige fynske herreder foreligger i en afskrift, der desværre både er udateret og usigneret, men som meget vel kan være samtidig og udført efter biskop Hans Mikkelsens ordre. Denne afskrift opbevares nu i Det kongelige Biblioteks håndskriftssamling (Ny kgl. samling nr. 728, 4°). Indberetningerne fra Gudme herred findes tillige i det fynske bispearkiv i et lille hæfte, der indeholder sognepræsternes egenhændige beskrivelser af sognene fra 1623. Afskriften i Ny kgl. samling er imidlertid ganske identisk med disse originale beretninger. Et sæt indberetninger fra Vends herred, hvoraf to er dateret 1624, er nu henlagt i Danske Kancellis arkiv, tidligere hørte de derimod til Langebeks samlinger i Rigsarkivets manuskriptsamling. Her drejer det sig også om egenhændige skrivelser fra sognepræsterne i herredet, men disse er helt forskellige fra afskriftens indberetninger og synes at være indkaldt, fordi de første har været utilfredsstillende.

Fra Fuglse herred på Lolland, ligeledes i Fyns stift, forefindes også indberetninger, men her er det originale materiale tilsyneladende tabt og kendes kun på grundlag af en trykt udgave fra 1811. Der synes ikke at foreligge vidnesbyrd om indberetninger fra Viborg, Aalborg og Sjællands stifter fra 1623—25, derimod er der fra Egtved sogn i Ribe stift bevaret en enkelt i koncept fra 1625. Fra Viborg og Sjællands stifter kendes heller intet materiale 1638—39.

I kancelliets kopibog anføres det, at missivet er sendt til alle bispem i Danmark og Norge, men kun i to danske bispearkiver er brevet bevaret. Deraf følger dog ikke, at brevet ikke er udsendt til de øvrige; det er blot en følge af, at bispearkiverne overhovedet er meget dårligt bevaret. Viborg bispearkiv findes således i stærkt reduceret skikkelse efter slet opbevaring og brande,⁶ og det sjællandske bispearkiv gik næsten fuldstændigt tabt ved Københavns brand i 1728, da det opbevaredes i bispegården, der totalt nedbrændte. At missivet dog er nået ud til provsterne i Sjællands stift fremgår af det ovenfor nævnte referat af sjællandske synodalia fra 1622. Det blev her meddelt, at præsterne skriftligt skulle give fra sig ”huad antiquiteter eller monumenter, der findis i dens sogner ved kircken, som skall føris thill cancelieth”.⁷ Fra landemoderne Aalborg og Viborg stifter synes der hverken at være bevaret samtidige referater eller senere afskrifter af acta synodalia, så det er ikke muligt at konstatere, om missivet ad denne vej er blevet bekendtgjort for provsterne i disse områder.

Det kan således fastslås, at der er udarbejdet indberetninger årene 1623—25 i Lunde, Fyns og Aarhus stifter, og at disse beretninger efter alt at dømme er indsendt til Danske Kancelli. Herfra er de så sandsynligvis af Christen Friis, der var kansler fra 1616 til 1639, overdraget til Ole Worm. Af den ene konceptberetning, der er bevaret fra Ribe stift, ses det, at bispem Iver Iversen Hemmet (død 1629) i hvert fald må have udsendt enten en kopi af missivet eller et referat heraf, og at man som følge heraf er gået i gang med at udarbejde beskrivelser i Jerlev herred. Derimod er der intet spor af dem i Ribe bispearkiv eller i kancelliet. De urolige forhold i forbindelse med Christian IVs deltagelse i Trediveårskrigen 1625—29 kan naturligvis godt have hindret en oversendelse, men herimod taler dog, at de fjendtlige tropper først rykkede ind i Jylland 1627. Det kan dog også være, at bispem arbejde med at indkræve ekstraskatter af præsterne har fået et brev om indsamling af historiske oplysninger til at træde i baggrunden.

Efter denne første række af indberetninger følger en senere, der stammer fra 1638—39(42), og som er indkommet fra Ribe og Aalborg stifter. Imidlertid kendes intet missive fra denne periode om antikviteter, og ingen af de bevarede afskrifter af acta synodalia fra Ribe viser spor af, at et

⁶ Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, 1931, s. 167. Viborg domkirke og bispegård brændte 1726, jf. desuden Christen Sørensen Testrup: Om Closterne i Wiborg Stift. Ny kgl. Saml. nr. 1192 c, 4°, s. 2. KB.

⁷ Se note 5.

kongebrev af den art skulle være læst på landemoderne i tiden fra 1635-1639⁸. Nu kunne man fristes til at formode, at det ikke var blevet indført i kancelliets brevbøger, fordi det var identisk med det tidligere udsendte missive af 11. august 1622. Der kendes adskillige eksempler af den art, hvor vi har bevaret kongebreve i lokale arkiver, men hvor samtidig indførelsen kopibogen mangler, fordi kancelliet tidligere har udsendt et lignende. Dette kan dog næppe være tilfældet her, idet det fremgår af sognepræsternes svar fra både Ribe og Aalborg stifter, at det udsendte missive må have indeholdt spørgsmål, som ikke findes i ”spørgeskemaet” fra 1622.

Det viser sig således, at det senere missive må have indeholdt en forespørgsel om hyldningsstedet Dannerlyng. Her er dog en vis forskel mellem materialet fra Ribe og Aalborg stifter. I Aalborg stift er det kun enkelte præster i Horns herred samt Morsø Nørre og Sønder herreder, der omtaler Dannerlyng. For Ribe stifts vedkommende er besvarelsen af dette punkt mere almindelig, dog er der også en lang række herreder her, hvor stednavnet Dannerlyng ikke er nævnt i besvarelsene. Forklaringen herpå kan naturligvis være, at sognepræsterne simpelt hen har set bort fra dette punkt, hvis de ikke mente at kunne bidrage med noget til spørgsmålets løsning. Man kan dog også tænke sig den mulighed, at bestemte provster har fået særlig besked på at foretage undersøgelser, idet Worm måske på forhånd har haft nogle ideer om stedets placering. Dette må igen forudsætte, at bispren har fået særlige instrukser fra Worm, og at der må have foreligget en brevveksling mellem Worm og bispren, der nu er tabt.

Betegnelsen Dannerlyng stammer i øvrigt fra "Gesta Danorum paa Danske" og er en forvansket form af Lejrekrønikens Danærigh, men det var versionen i Gesta Danorum paa Danske, der i almindelighed benyttedes af det 17. århundredes historikere.⁹ I Monumenta placerede Worm siden hen Dannerlyng i nærheden af Viborg.¹⁰

Også på et andet punkt adskiller indberetningerne fra 1638—39 sig fra de tidligere, på den måde at de i mange tilfælde nævner de enlige gårde i sognene. Blot beskrivelsen af sognet er nogenlunde fyldig medtages disse gårdnavne, og her er der til gengæld fuld overensstemmelse mellem materialet fra Ribe og Aalborg stifter. I adskillige indberetninger fra Aalborg og Ribe stifter henvises udtrykkelig til kancelliet eller kansler Christen Friis. Der kan derfor ikke være tale om en direkte henvendelse fra Ole Worm til herredsprovsterne eller bispene. Sognepræsten til Alslev og Hostrup sogne i Skast herred indleder sin indberetning således: "Effter som magnifici domini cancellarii missive oc skriffuelse saa veil som ocsaa clarissimi domini episcopi nostri er worden os tilskickede anlangendis antiquiteter och huis merckeligt fantis vdi sognerne etc. att andrage och tilkiendegiffue". Provsten i Jerlev og Slavs herreder, Søren Poulsen, noterer i sin kopibog: "Anno 1638, 22. augusti sende ieg copia aff cancellarii oc episcopi breff om antiquiteter att bescriffue".¹¹

Bevarede synodalakter fra Sjællands stift udviser heller ingen vidnesbyrd om, at nogen skrivelse om antikviteter skulle være forhandlet på landemoderne her i tiden fra 1636 til 1639. Mangelen på bevarede synodalakter fra landemoder i Aalborg, Viborg og Ribe stifter fra denne periode umuliggør en undersøgelse af tilsvarende forhold i disse stifter. Muligheden for at missivet kun er udsendt til enkelte bisper forekommer derfor mest sandsynlig.

Mens indberetningerne fra Ribe stift synes at have befundet sig i København siden det 18. Århundrede og indlemmet i Universitetsbibliotekets håndskriftsamling (E donatione variorum nr. 45 fol.), har indberetningerne fra Aalborg stift altid befundet sig i bispearkivet. Dette behøver ikke at betyde, at Worm aldrig har modtaget noget materiale om antikviteter fra Aalborg stift. Forklaringen kan lige så vel være, at bispren har udarbejdet eller ladet udarbejde en afskrift eller redaktion af de originale indberetninger og sendt denne til kancelliet.

Ole Worms navn nævnes ikke i selve missivet af 11. august 1622, men det har ganske givet stået bispene klart, hvem der egentlig skulle bruge det indsamlede stof. Worm brevvekslede i øvrigt med adskillige af dem privat. Derimod kan vi næppe gå ud fra, at alle sognepræsterne har vidst noget herom, bortset fra de ganske få ”lærde” præster. Overordentlig mange af besvarelsene af

⁸. Ekstrakt af den ældste landemode protokol 1635-47. Ladreb. nr. 373 fol., KB. Ribe synodalia 1597-1700, Ledreb. nr. 398, 4°, KB.

⁹. Gertz: Scriptorum minores I, 1917, s. 45.

¹⁰. Ole Worm: Danorum Monumentorum libri sex, 1643, s. 89. Danmarks Stednavne IX, Viborg Amts Stednavne, 1948, s. 7 f.

¹¹. Jerlev og Slavs herreders provstearkiv. Kopibog over udgæede breve 1596-1646 (arkivnr. C 37 D-3), LAN.

”spørgeskemaet” må have forekommet meget utilfredsstillende, og adskillige præster svarer på ganske andre helt uvedkommende ting, end der spørges om. Især synes præsterne i Århus stift at have været lidet interesserede i foretagendet, rimeligvis fordi biskop Jens Gjødesen ikke selv har lagt tilstrækkelig vægt på at få indsamlet nogenlunde grundige besvarelser. Både Hans Mikkelsen i Odense og Jens Borchardsen i Ribe var i flere tilfælde utilfredse med de besvarelser, som de modtog, og så sig derfor nødsaget til at indkræve nye. Kun et eneste sted i det omfattende indberetningsmateriale nævnes Ole Worms navn, da biskop Jens Borchardsen i Ribe ønskede flere oplysninger om en bestemt mark ved navn Danmarks Lund i Føvling sogn. Jens Borchardsen har utvivlsomt ment, at man her stod overfor det eftersøgte hyldningssted. I en kort meddelelse til sognepræsten bemærker han, at der må fremskaffes flere oplysninger om stedet, så at dr. Ole Worm kan blive ”satisfeceret”.¹²

Det kan være vanskeligt at afgøre, i hvor høj grad Worm selv har benyttet alle disse indsamlede svar fra præsterne. De tegninger af runestenene eller forsøg på gengivelser af indskrifter, som findes heri, er gennemgående ikke imponerende. En vigtig undtagelse udgør indskrifterne på Jellingstenene, der har været et værdifuldt supplement til de tegninger, han ellers rådede over.¹³ Hvad runestenene angår havde Worm efterhånden også selv et langt bedre materiale i sin udsendte student Jon Skonvigs tegninger og beskrivelser. Skonvig berejste landet ca. 1627-29, altså et par år efter at det første sæt indberetninger var indsendt. På det tidspunkt da det andet sæt indberetninger udarbejdedes, rådede Worm således over adskillige hæderlige tegninger af en lang række runestene. Gennem indberetningerne kunne han dog forvente at få oplysninger om runesten, som den omrejsende student eller hans øvrige meddelere ikke havde været opmærksomme på. Desuden gav beretningerne en lang række andre meddelelser, som dels kunne benyttes ved beskrivelserne af runemindesmærkerne, og dels kunne anvendes som materialesamling ved et videregående studium af landets topografi. Det er i denne forbindelse værd at anføre, at det udsendte ”spørgeskema” kun delvis vedrører runeforskningen. Resten af spørgsmålene vedrører historiske og filologiske forhold i almindelighed, og det kan vel siges, at det er disse sidstnævnte spørgsmål, der bedst dækkes ind af besvarelserne.

Den opgave, der bestod i at anvende materialets topografiske, sagnhistoriske, filologiske og arkæologiske indhold, nåede Worm aldrig for alvor at tage fat på, men disse spørgsmål kan have været nok så vigtige, da indsamlingen blev planlagt. En menneskealder senere forsøgte Peder Resen at løse denne opgave, men måtte, vel sagtens på grund af ukendskab til det tidligere indsamlede kildemateriale, begynde helt forfra - endda uden kancelliets støtte.

Gennem Worms omfattende korrespondance får man et levende indtryk af hans stadige forsøg på at skaffe sig ny viden indenfor de mange videnskaber han interesserede sig for, men ejendommeligt nok hentyder han i sine mange breve så godt som aldrig til sognepræsternes indberetninger. Et brev af 27. januar 1641 fra Worm til lægen Henrik Køster på Antvorskov nævner imidlertid, at ”der for ikke mange år siden udgik kongebrev til alle biskopper og herredsprovster om at pålægge præsterne over hele Danmark og Norge at foretage en nøje eftersøgning af den slags mindesmærker (d.v.s. runesten) og sende dem hertil i afskrift; dette er også sket, idet det indsamlede har stået til min rådighed”.¹⁴ Ved første øjekast fristes man til at tro, at de indsamlede meddelelser fra sognepræsterne må være identiske med indberetningerne fra 1638-39, og at det brev, der nævnes som udgået ”for ikke mange år siden” i så fald må være det i øvrigt ukendte missive, der må formodes at være udsendt 1637 eller 1638. Da Worm imidlertid i samme brev udtaler, at kongebrevet er udsendt til samtlige biskoper i Danmark og Norge, hvilket ikke synes at være tilfældet med det sandsynliggjorte missive, forekommer det rimeligere at antage, trods tidsafstanden, at det kongebrev, som Worm omtaler, er missivet af 11. august 1622.

Intet af det indsamlede materiale har tilsyneladende oprindeligt befundet sig i Danske Kancellis arkiv. Dette skete først efter de omfattende afleveringer fra Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket i tiden fra 1894 til 1897 af arkivalier, der skønnedes at høre hjemme i

¹². Se side 265

¹³. Erik Moltke, anf. arb. s. 69 ff.

¹⁴. Breve til og fra Ole Worm II, oversat af H. D. Schepele, 1967, s. 227 (brev nr. 895)

centraladministrationens arkiver. Ved omordningen af kancelliets arkiv i begyndelsen af dette århundrede henlagdes indberetningerne, såvel den første serie som den senere, som bilag til missivet af 1622. Sandsynligvis har hele materialet været overladt til Worm ved kanslerens mellemkomst uden klausuler og har vel været henlagt i hans bibliotek sammen med hans formodentlig store samling af håndskrifter.

Efter Ole Worms død i 1654 gik "liberiet" i arv til hans ældste søn, den senere professor og højesteretsassessor Willum Worm. Skiftet efter Ole Worm giver ingen detaljerede oplysninger om bibliotekets indhold, men vi må gå ud fra at beretningerne er fulgt med biblioteket.¹⁵ Efter Willum Worms død i 1704 overdroges hans bibliotek med tilhørende håndskrifter til sønnen Christen Worm, der 1711 blev Sjællands biskop og som døde 1737. Det har tidligere været almindeligt antaget, at Ole Worms bibliotek eller væsentlige dele heraf gik tabt, da bispegården brændte i 1728 i forbindelse med Københavns brand. Ellen Jørgensen har imidlertid på grundlag af en undersøgelse af et hidtil upåagtet håndskrift i den arnamagnæanske samling (nr. 905, 4°), der indeholder en fortegnelse over Christen Worms bogsamling fra 1714, kunnet påvise, at en række vigtige håndskrifter, der nævnes heri, den dag i dag opbevares i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling.¹⁶ En del bøger og håndskrifter må forinden Københavns brand være havnet i Frederik Rostgaards bibliotek og på denne måde reddet fra undergangen.¹⁷ Kataloget over Christen Worms bogsamling giver ingen holdepunkter for at antage, at der skulle have befundet sig indberetningsmateriale her.¹⁸ Nu forholder det sig således, at den antikvitetsinteresserede samler Frederik Rostgaard havde overordentlig nær forbindelse både med biskop Christen Worm og faderen Willum Worm. Rostgaard havde i sin ungdom haft Willum Worm som privatpræceptor og formynder og været en daglig gæst i det wormske hjem. Der er således intet i vejen for, at en hel del håndskrifter og bøger allerede inden Willum Worms død eller måske kort tid efter kan være overdraget til den ganske velbeslåede Rostgaard under en eller anden form. I hvert fald må den tanke opgives, at Ole Worms samling af manuskripter i nogenlunde uforandret skikkelse skulle være bevaret i slægten.

Efter sin afskedigelse som oversekretær i Danske Kancelli og geheimearkivar lod Frederik Rostgaard i 1726 udarbejde og trykke et efter tiden fremragende auktionskatalog, da han af bl. a. økonomiske grunde måtte skille sig af med en del af sit bibliotek.¹⁹ I kataloget findes der vel en lang række manuskripter vedrørende oldtidsminder, topografiske beskrivelser af områder i Danmark og afhandlinger om runestene, men ingen af dem er forsynet med en sådan titel, at de uden videre lader sig identificere som præsteindberetninger fra et af stifterne. Derimod viser auktionskataloget, at Rostgaard har været i besiddelse af adskillige manuskripter, der oprindeligt må have befundet sig i Ole Worms bibliotek. Et enkelt manuskript godtgør, at Worm har haft kontakter med sognepræster, efter at indberetningerne var indsendt. Således har en bornholmsk sognepræst indsendt en beskrivelse med tegninger af runesten på Bornholm i 1631, men manuskriptet synes dog ikke bevaret.¹⁹

Rostgaard solgte som tidligere nævnt kun dele af sit bibliotek i 1726, navnlig tilbageholdt han en del af sin store håndskriftsamling. Kort efter auktionen begyndte han desuden igen at fortsætte sine omfattende indkøb af bøger og håndskrifter. Han må også have været i besiddelse af et katalog, der imidlertid nu sandsynligvis må anses for tabt, men som kendes gennem en excerpt, som Jacob Langebek udarbejdede i 1738 under sit ophold på Rostgaards godsejendom Krogerup i

¹⁵. Registrerings- og skifteforretning efter Ole Worm den 9. juli 1655, Additamenta 248 fol. KB.

¹⁶. Ellen Jørgensen: Christen Worms Bogsamling. Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen 1919, s.

¹⁷. Chr. Bruun: Frederik Rostgaard I, 1870, s. 9.

¹⁸. Bjørn Kornerup antager i en anmeldelse af Tunelds udgave af indberetningerne fra Skåne og Blekinge at et enkelt håndskrift i kataloget kunne være identisk med præsteindberetningsmateriale. Dette håndskrifts titel er: Hvor-mange Herreder, Herregaarde, Landsbyer etc., der er udj Schaane. Det kan næppe være tilfældet, idet manuskriptet senere genfindes i det katalog over Rostgaards bibliotek, som Langebek udarbejdede (pag. 16). På første side i samme katalog er derimod præsteindberetningerne fra Skåne m.v. opført med en fuldt dækkende titel (Kornerups anmeldelse i Dansk Historisk Tidsskrift 10. rk. .III bd. s. .300-302).

¹⁹. Bibliotheca Rostgardiana, 1726. Auktionskatalogets afsnit vedr. manuskripter in 8vo nr. 1029: Parvulus fasciculus compr. seqq. 1) Monumenta runica Bornholmensia, inventa et illustrata a Mich. Nicol. Rhinopolitano 1631. Manuskriptet, der var forsynet med notater af Worm, købtes af Arni Magnússon.

Nordsjælland.²⁰ I dette katalog findes indberetningerne fra Skåne og Bornholm nævnt på første side, derimod forekommer der ikke andre manuskripttitler her, der kan identificeres med de wormske indberetninger. Langebek var selv senere i besiddelse af ”afskriften” af indberetningerne fra en række fynske herreder fra 1623 samt de egenhændige beretninger fra en del sognepræster i Vends herred fra det følgende år.²¹ Langebek og senerehen P. F. Suhm synes derimod ikke at have været opmærksomme på indberetningerne fra Ribe stift, der dengang fandtes i Universitetsbibliotekets håndskriftsamling.

Udover sognepræsternes indberetninger om antikviteter fra det gammel danske område er der tillige i den arnamagnæanske samling bevaret tre beretninger om antikviteter fra Norge (AM 368 fol., 370 fol., 371 fol.). De er på flere måder ret forskellige fra de danske og kan næppe direkte sættes i forbindelse med missivet af 1622. Beretningerne fra Bergen stift er dateret 1626, fra Aggershus stift 1627 og fra Stavanger stift 1639. Beretningerne fra Aggershus og Stavanger stifter beskæftiger sig kun med runeindskrifter, mens de tilsvarende fra Bergen stift medtager noget mere herunder også beskrivelser af bygninger. Beskrivelserne fra Bergen stift er for øvrigt delvis forsynet med text og tegninger af Worms amanuensis Jon Skonvig. De to af beretningerne (Bergen og Aggershus stifter) blev allerede udgivet i Suhms Samlinger af B. C. Sandvig i uddrag, men hele materialet er i 1956 genudgivet fuldstændigt med tegninger og text og skal derfor ikke yderligere omtales her. Worm nævner i et brev af 7. februar 1638 til biskop Thomas Wegner i Stavanger, at han også har modtaget en beskrivelse af monumenter i Trondhjem stift. Denne synes nu tabt.²² Indberetningsmaterialet fra det gammeldanske område bærer ikke præg af at være gennemarbejdet af Worm. Der forekommer således tilsyneladende ingen notater eller kommentarer fra hans side, men at han har benyttet enkelte af indskrifterne under udarbejdelsen af Monumenta, synes udenfor al tvivl. Nåede Worm således kun at få udnyttet en ringe del af materialet, så var der her samlet et stof på en forholdsvis let tilgængelig måde, som eftertiden interesserede sig for og udnyttede. I den store antikvarisk-topografiske beskrivelse af Danmark, som Peder Resen gennem mange år arbejdede på, er der ingen tydelige spor efter indberetningerne. Enkelte dele af dem er dog alligevel havnet i de resenske materialesamlinger, men Resen og redaktører holdt sig stort set til den trykte litteratur og til de indberetninger fra præster og andre de selv indsamlede. Hvis man i forbindelse med en fortsættelse af udgivelsen af Resens Atlas påny undersøger det kildemateriale Resen byggede på, vil utvivlsomt et mere nuanceret billede træde frem.

I det 18. århundredes topografiske storværk, Den danske Atlas, opsamledes mange af de oplysninger, man havde fået kendskab til gennem sognepræsternes indberetninger i tidernes løb. Selv om der også indhentes oplysninger fra sognepræsterne, da Den danske Atlas blev udgivet, så byggede man også i høj grad på andet og ældre kildemateriale.²³ Langebek gennemgik korrekturerne i flere af bindene og hans medvirken betød en afgjort højnelse af værkets standard. Det er ikke umuligt, at han har bidraget til at landsdommer Frands de Thestrups samlinger blev indarbejdet i 5. bind. Nu stammede mange af oplysningerne i Thestrups samlinger fra Rogerts og Peder Dyrskjødts samlinger samt eventuelt fra Albert Thurahs topografi, og disse tre forfattere har anvendt indberetningerne fra Ålborg stift som kilde. Enkelte oplysninger er på denne måde vandret fra indberetningerne fra 1638 til Den danske Atlas, således at der næsten er verbaloverensstemmelse mellem de to tekster.

Fra Den danske Atlas går, oplysningerne imidlertid videre gennem de forskellige udgaver af Trap lige frem til 5. udgave, men i den sidste udgave af Trap Danmark har man betragtet meddelelserne i Den danske Atlas som en samtidig oplysning fra 1760erne, mens det i virkeligheden

²⁰ . Excerpta tam ex catalog manuskriptorum Rostgardii quam ipsorum manuskriptorum nonnullis codicibus, Additamenta 58, 11, 8°, KB

²¹ . J. J. Weber: Biblioteca Langebekiana, 1777, s. 565.

²² . Samlinger til den danske Historie, 2 bd. 3. hæfte, 1784, s. 34 ff. og 215 ff. Erik Moltke, anf. arb. bd. 1, 1956, s. 163-234. De norske indberetninger er nævnt flere gange i Worms breve. I det i teksten nævnte brev til Thomas Wegner af 7. februar prøver Worm at overtale bispen til at gå i gang med en beretning om stiftets runemindemærker. Han foreslår, at en student skal rejse rundt og registrere og aftegne runesten forsynet med en anbefalingsskrivelse til provster og sognepræster fra bispen. Korrespondancen med Wegner viser, hvorledes de norske beretninger blev til (Breve til og fra Ole Worm II, nr. 700, s. 55).

²³ . Fragmenter af disse topografiske beskrivelser er bevaret i Ny kgl. samling nr. 652 4°.

er en kilde fra 1638, der citeres.²⁴ Det er vanskeligt at eftervise, om indberetningsmaterialet fra Fyn, der stammer fra 1623, har været anvendt. Det er dog næppe sandsynligt, idet Erik Pontoppidan selv har udarbejdet manuskriptet hertil, og han har næppe haft mulighed for at udnytte kildemateriale, som var i Langebeks besiddelse. Langebek kommer først med som deltager i det redaktionelle arbejde efter Pontoppidans død i 1764, da Hans de Hofman overtog og fuldførte værket.

Lykkedes det indirekte for Langebek at få udmøntet oplysninger fra de wormske indberetninger i Den danske Atlas, så fik Peter Frederik Suhm helt anderledes fremlagt kildematerialet. I sit tidsskrift Samlinger til den danske Historie, der begyndte at udkomme i 1779, lykkedes det efterhånden at få trykt alle de præsteindberetninger fra 1623-25 på grundlag af historikeren Bertel Christian Sandvigs manuskripter, som Suhm og Sandvig havde kendskab til. Det drejede sig om de skånske, bornholmske og fynske. En fuldstændig udgivelse var der ikke tale om ved denne lejlighed, idet Suhm lod dem forkorte ganske væsentligt og udelod flere "overtroiske" ting. I fortalen til sit nye tidsskrift kunne Suhm ikke lade være med at karakterisere den store afstand mellem sin egen oplyste tidsalder og det mørke 17. århundrede: Beretningerne "indeholder ellers mange overtroiske Ting; og maae man høyligen forundre sig over, hvor meget Lyst til Fabler haver været udstrakt i forrige Seculo, saa og beklage, hvor liden Indsigt da havdes i Natur-Historien, saa at man kan ey andet end lykønske vort Seculum, i Henseende til Forbedring i begge Dele. Hvor meget nyttigere havde det været at give gode physiske og oconomiske Efterretninger, end at fortælle Eventyrer om Kiemper, Hexemestere og Mirakler. Imidlertid harjeg dog ladet det indføre, for at vise Genius, Seculo, saa at endog brave og ærlige Præstemænd da troede saadant Snak, som oplyste Bønder nu vilde blues ved. Beviis paa, at vi krafteligen vandre frem imod Oplysning og Forbedring".

I 1811 udgav Thomas Trojel, der var overlærer ved kathedralskolen i Odense, en række indberetninger fra sognepræsterne i Fuglse herred på Lolland fra 1624. Trojel synes i modsætning til Suhm og Sandvig at have trykt beretningerne fuldstændigt efter et manuskript, han havde lånt af juristen og historikeren Gustav Ludvig Baden, der på dette tidspunkt var herredsfoged i Åsum og Vindinge herreder på Fyn.²⁵ En egentlig kontrol lader sig dog ikke gennemføre, da manuskripterne efter al sandsynlighed er gået tabt.

Tråden blev atter taget op 1839, da by- og herredsfoged Wedel-Heinen i Historisk-Statistisk Maanedstidende for Ribe stift udgav Varde bys beskrivelse på grundlag af provst Jørgen Fattesens (Palærnon) indberetning herom fra 1638.²⁶ Wedel-Heinen fortsatte ikke sin udgivelsesvirksomhed, muligvis fordi Maanedstidende gik ind kort tid efter. Han anførte heldigvis i en note, hvorfra kildematerialet stammede, således at andre forskere blev sat på sporet. Vedel Simonsen havde forinden afskrevet de fynske indberetninger og indlemmet dem i sine samlinger til Fyns historie og topografi, der siden hen havnede i Nationalmuseets håndskriftsamling. Senere afskrev folkemindeforskeren Svend Grundtvig dele af de præsteindberetninger, det var ham muligt at finde frem til, og hans afskrifter opbevares i Folkemindesamlingen på Danmarks Biblioteksskole. Kildematerialet udnyttede han i sin store udgave af gamle danske folkeviser, der begyndte at komme i 1853, hvad der bl. a. fremgår af de fyldige realkommentarer.

P. G. Thorsen, der selv var stærkt interesseret i jysk historie og topografi og som samtidig var kendt som runeforsker, påpegede i et foredrag i oldskriftselskabet i 1872 værdien af disse indberetninger om fortidsminder i Danmark.²⁷ Et initiativ til en fortsat udgivelse blev kort efter taget op af rådstuearkivar Oluf Nielsen, der gennem mange år havde benyttet dem ved udarbejdelsen af sine herredsbeskrivelser.²⁸ Udgivelsen fandt sted i det forholdsvis nystartede tidsskrift Danske Samlinger, der på det tidspunkt redigeredes af Oluf Nielsen, Chr. Bruun og S. Birket Smith. I 1874 udgav Oluf Nielsen herefter indberetningerne fra Ribe stift (2. rækkes 4. bind) og fortsatte med Århus stift og Vends herred. Hermed mente han, at alle bevarede indberetninger

²⁴ Dette gælder således beretningerne fra Understed og Karup sogne i Børglum herred jf. Trap: Danmark (5. udg.), Hjørring amt s. 237.

²⁵ Th. Trojel: Gamle Efterretninger om Fuglse Herred i Laaland (Indbydelsesskrift), 1, hæfte, 1811.

²⁶ Nogle antiquariske Efterretninger om Varde Kjøbstæd. Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift, 1839, s. 106-109 og 113-116.

²⁷ Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1872, tillæg s. 6.

²⁸ Danske Samlinger 2. rk. 4. bd., 1874, Oluf Niensens efterskrift til udgivelsen s. 122.

var udgivet og betragtede sin opgave som afsluttet.

Oluf Nielsen udgav imidlertid ikke teksterne fuldstændigt, idet han udelod ting, der forekom ham helt uvæsentlige. For beretningerne fra Ribe stift betød det, at han i de fleste tilfælde udelod indledning og afslutning samt de benægtende svar på forespørgslen om Dannerlyng. Beretningerne fra Århus stift forkortede han noget mere, og materialet fra Vends herred redigerede han således, at der snarere er tale om excerpter af teksten end om kildeudgivelse. Oluf Nielsen kommenterede ikke sine udgaver og anførte i de fleste tilfælde ikke, om en indberetning var forkortet eller på anden måde redigeret. Derimod forsynede han dem med kortfattede indledninger eller efterskrifter. Kan man således ud fra moderne synspunkter nok rejse forskellige indvendinger mod hans udgivelsesmetode, må det dog samtidig erkendes, at i forhold til Suhms og Sandvigs udgaver eller snarere udtag af stoffet repræsenterede Oluf Nielsens udgaver et stort fremskridt.

Indberetningerne fra Ålborg stift blev ikke medtaget, da Oluf Nielsen ikke kendte deres existens. De blev først udgivet i 1911 af Hans Knudsen, der på det tidspunkt var arkivar ved landsarkivet for Nørrejylland.²⁹ I modsætning til sine forgængere udgav Hans Knudsen teksterne fuldstændigt og forsynede dem både med indledning og enkelte kommentarer. Noget nyt var det også, at han oversatte de latinske sætninger og forkortelser, der forekom enkelte steder i teksten, - en tanke, der utvivlsomt ville have været Oluf Nielsen fremmed, men det viser, at udgiveren henvendte sig til en bredere læserkreds. Hans Knudsens udgave må siges at opfylde alle rimelige krav til en kildeudgave, måske bortset fra, at han ikke medtog illustrationer, men dette kan retfærdigvis næppe lastes udgiveren.

Med denne udgave af beretningerne fra Vendsyssel og Thy var således alle kendte dele af dette kildemateriale udgivet, men rigtignok ud fra mange forskellige principper. Det havde desuden taget over 125 år, og publikationerne var spredt i forskellige tidsskrifter, flere af dem så gamle, at de var vanskeligt tilgængelige. Tanken om nyudgaver var derfor nærliggende og blev da også taget op.

Mange lokalhistorikere var opmærksomme på materialet, og adskillige havde refereret dem i sognehistorier og herredsbeskrivelser. Beretningerne fra Ålborg var også blevet udgivet i et lokalhistorisk tidsskrift, og det blev da også fra lokalhistorisk side, at sagen blev taget op næste gang. I Bornholmske Samlinger udgav Johan Bulmer i 1925 de bornholmske indberetninger med en kort indledning og enkelte kommentarer.³⁰ Denne udgave var dog ikke fuldstændig, men betydelig fyldigere end Suhms og Sandvigs, og beretningerne var omskrevet til moderne retskrivning, ligesom sproget enkelte steder var tillempet. Langt mere seriøst tog filologen John Tuneld opgaven i sin udgivelse fra 1934 af indberetningerne fra Skåne og Blekinge.³¹ Tuneld søger i sin udgave at anvende en udgivelsesteknik, hvorved man skulle komme så nær op til originalmanuskriptet som muligt. Således er det søgt markeret med kursiv, når originalen har latinske bogstaver, ligesom der er skelnet mellem stort og lille begyndelsesbogstav. Teksten er ikke alene forsynet med en rigdom af textkritiske noter, men sogn for sogn gives desuden indgående realkommentar. Herudover findes indledning, register og en omfattende litteraturfortegnelse. Samtlige tegninger er gengivet i gode autoklicheer i naturlig størrelse.

Med John Tunelds udgave får vi således for første gang en fuldstændig gengivelse af indberetningerne eller relationerne fra Skåne og Blekinge, men uden Bornholm, der strengt taget hørte sammen med de øvrige. At tegningerne kommer med denne gang er vel ikke noget helt nyt, idet allerede Suhm i sit tidsskrift havde medtaget enkelte. Oluf Nielsen måtte velsagtens både af økonomiske og tekniske grunde helt afstå fra at bringe de mange kort og tegninger, der dog må anses for at være ret væsentlige dele af indberetningerne. Hans Knudsen medtog heller ikke illustrationer, sandsynligvis af samme grund.

Indberetningerne har hidtil været et overordentligt udnyttet kildemateriale til lokalhistoriske arbejder, i mange tilfælde har behandlingen dog indskrænket sig til en gengivelse eller referat efter Oluf Nielsens eller Hans Knudsens udgaver. Prøver man at undersøge, hvilke intentioner de forskellige udgivere af indberetningerne har haft med deres arbejder, synes det at fremgå, at det

²⁹ . Samlinger til jysk Historie og Topografi 4. rk., 1. bd., 1911, s. 72-141.

³⁰ . Bornholmske Samlinger bd. 17, 1926, s. 51-69.

³¹ . Prästelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624. Skrifter utg. av kgl. hum. vetenskapssamfundet i Lund bd. XVIII, 1934.

navnlig er indberetningernes sognehistoriske betydning, de har lagt vægt på. Det stod dem ligeledes klart, at kildematerialets skildringer af fortidsminder og gengivelserne af indskrifter havde værdi. Allerede fra midten af forrige århundrede blev indberetningerne benyttet af folkemindeforskere og sagnhistorikere, og det skånske sagnmateriale er endda særskilt udgivet.³² Stednavneforskningen har også med stort udbytte kunnet drage nytte af den meget store mængde af navne på høje, marker og gårde, idet mange af disse navne ikke kendes andetsteds fra, i hvert fald ikke fra så tidligt tidspunkt. Størstedelen af de forskere, der hidtil har udnyttet indberetningerne, har vel nok i overvejende grad anvendt dem som berettende kilder. I mindre grad har de fundet anvendelse som kilder til lærdomshistorien eller til en karakteristik af præstestanden i det 17. århundrede. Enkelte har dog været inde på tanken og søgt at drage sammenligninger med andre indberetninger af lignende art fra en senere tid.³³

Den her foreliggende udgave medtager kun beretninger fra det nuværende danske område. Der synes ikke at være nogen saglig motivering for at medtage "relationerne" fra Skåne og Blekinge, når disse foreligger på en sådan måde, at de tilgodeser alle rimelige krav fra forskningen. Da Tuneld ikke udgav de bornholmske indberetninger, medtages disse i denne udgave. Indberetninger udgives i følgende rækkefølge: Ålborg stift (1638), Ribe stift (1638 39 (41)), Århus stift (1623), Fyns stift (1623), Bornholm (ca. 1625). Første bind indeholder Ålborg og Ribe stifter, mens andet bind vil indeholde de øvrige. I 2. bind vil der blive bragt specielle indledninger til de der trykte tekster, ligesom der i 1. bind bringes specielle indledninger til Ålborg og Ribe stifter. 2. bind vil blive afsluttet med et sted- og personnavneregister til begge bind.

En varm tak for oversættelsesarbejdet med de mange latinske afsnit af indberetningerne skal til afslutning rettes til museumsinspektør H. D. Sehepelern, Frederiksborg Slot, hvis store kendskab til det 17. århundredes latinske brevstil er kommet udgaven til gode. En særlig tak skal her tillige bringes til professor, dr. phil. J. Kousgård Sørensen for et omhyggeligt og meget værdifuldt tilsyn samt et behageligt samarbejde. En stor del af den udgivne text består af stednavne, hvoraf en del ikke kendes fra andre kilder, og det har derfor været en særlig hjælp for mig ved tydningen af vanskeligt læselige navne at kunne støtte mig til en stednavneforskers erfaring på dette felt. Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling har vist stor imødekommenhed og hjælpsomhed i forbindelse med mine meget langvarige lån af manuskripter.

³² . Skånska folkminnen. Årsbok utg. av Skånska folkminnesföreningen 1929.

³³ . N. L. Rasmussons anmeldelse af Prästrelationerne från Skåne av år 1667 och 1690. Personhistorisk tidsskrift, 1962, s. 97-98.

UDGIVELSESPRINCIPPER

Texten er gengivet bogstavret men følges ikke med hensyn til tegnene. Den oprindelige orddeling er derimod stort set bevaret. I mange tilfælde har det ikke kunnet lade sig gøre at skelne mellem stort I og J, og tegnet gengives derfor med det bogstav; man ville anvende ved nutidig bogstavering. Originaltextens anvendelse af store og små bogstaver er ændret i overensstemmelse med de regler, der er fastsat ved Undervisningsministeriets bekendtgørelse af 22. marts 1948. Danske forkortelser er ikke altid opløst, især ikke når de forekommer umiddelbart indlysende for ex.: gr. eller grd. (gård), eg. hd. (egen hånd), for:ne (forschreffne) samt månedernes navne. Haffuer, der ofte i originaltexten skrives hafr eller haffr er opløst uden angivelse. Hvad de latinske forkortelser angår, er disse i almindelighed opløst og de manglende bogstaver kursiveret. Visse meget almindelige forkortelser, der går igen i indberetning efter indberetning er dog i regelen ikke opløst, for ex. m. pp. eller m. p. (manu propria) og etc.

Nummerangivelser i originalmanuskriptets margin er flyttet ind i teksten. Det samme gælder ligeledes tilføjelser i marginen, over eller under linien, og det indflyttede er da markeret ved en kantet parentes. Overstregninger er normalt angivet, og det overstregede er da medtaget i en kantet parentes. Drejer det sig imidlertid om et ord, der er skrevet dobbelt i manuskriptet, er overstregningen dog ikke angivet. De dele af de udgivne manuskripter, der ikke mere har kunnet læses som følge af beskadigelse af papir eller text, er såvidt muligt rekonstrueret i kantet parentes. Skrivefejl er kun rettet i de tilfælde, hvor det skønnes nødvendigt for forståelse af teksten, og rettelsen er da angivet i kantet parentes. I adskillige tilfælde er ordet dog blot markeret med et udråbstegn. Sidetal i originalmanuskripterne er gengivet i udgaven omgivet af to lodrette streger.

I forbindelse med afbildninger af sognekort eller andre kort er stednavne og andre betegnelser på anført. Verdenshjørnernes navne er dog ikke medtaget, og det samme gælder i flere tilfælde de tilgrænsende sognes eller herreders navne. Det har ikke været muligt at gengive alle kort eller tegninger i samme størrelse som originalerne, men en eventuel formindskelse er da i hvert enkelt tilfælde anført i en note eller på anden måde.

Indberetningerne er i udgaven inddelt herredsvis og i det store og hele er anvendt samme rækkefølge, som er lagt til grund i Trap: Danmark (5. udg.). I alle tilfælde har dette dog ikke kunnet lade sig gøre, idet der for ex. i Trap: Danmark for Hjørring og Ribe amters vedkommende benyttes en herredsinddeling, der hovedsageligt blev skabt i det 19. århundrede. Som grundlag er i denne udgave anvendt det gejstlige herred (provsti-herredet), der ofte kunne adskille sig fra det verdslige.¹ Indenfor herrederne følger indberetningerne sognevis, og her er ligeledes Traps rækkefølge benyttet, når ikke andre forhold talte imod den. Meget ofte har sognepræsten indgivet en samlet beretning for hoved- og annexsognet, og i sådanne tilfælde lader en deling sig naturligvis ikke gennemføre. Mindre almindeligt er det, at provsten har redigeret beretningerne og indgivet en samlet beretning for hele herredet. I så fald er provstens beretning betragtet som en helhed, og rækkefølgen af sognene ikke ændret.

En egentlig realkommentar til teksten er ikke forsøgt, men i enkelte tilfælde er kommentarer dog anført, blandt andet hvor der er gengivet indskrifter eller tegninger. Meddelelser om fødsels- og dødsår for de sognepræster og adelsmænd, der omtales i beretningerne, er normalt ikke medtaget, da de fornødne oplysninger i regelen uden vanskeligheder kan findes i de almindelige biografiske håndbøger. Som indledning til hvert herred er givet en ganske kort redegørelse for indberetningsmaterialet og herredets afgrænsning. I herredsindledningen eller i noteform er om muligt også anført provstens navn, da det kan have en vis betydning for bedømmelsen af indberetningsmaterialet at kende dette. Desuden findes denne oplysning meget ofte ikke i Wiberg: Alm. danske Præstehistorie. For enkelte herreders vedkommende er det dog næppe muligt at fastslå, hvem af herredets præster der var provst i dette tidsrum.

De dele af indberetningerne, der er på latin, er i alle tilfælde oversat til dansk i noteform. Oversættelserne er markeret ved et "O:". Museumsinspektør H. D. Sehepelern har foretaget

¹. Jvf. Troels Dahlerup: det danske Sysselprovsti i Middelalderen, 1968, 388-389.

oversættelsesarbejdet i næsten samtlige tilfælde og har i øvrigt gennemset alle oversættelserne.

INDBERETNINGERNE FRA ÅLBORG STIFT

Præsteindberetningerne fra Ålborg eller Vendelbo stift findes i Ålborg bispearkiv i Landsarkivet for Nørrejylland. De udgør nu en del af arkivpakken: Topografiske indberetninger 1638-1712 (arkivnr. C I - 364). Materialet består af en række løse ark og små papirlapper, der i landsarkivet er indordnet herredsvis i læg. Et ældre omslag, rimeligvis fra det 18. århundrede er bevaret og bærer følgende påskrift. B Loc. 4 (med blåkridd). Fascicul VIIIvus. Nogle præsters kundskab om hvad byer, enistegaarde, bjerge, dale, dysser kand findes i deres sogner, meddelte episcopo Christiano Johanni 1638. Et nyere omslag bærer desuden påtegningen D 21.

Yderligere kildemateriale til belysning af disse egenhændige indberetninger fra sognepræsterne synes ikke at være til stede i bispearkivet. Oplysninger herom findes heller ikke i bispearkivets ældre arkivfortegnelser, og de er således i reversalerne fra 1736 og 1779 blot betegnet med den titel, der en anført på ovennævnte gamle omslag. Bispearkivets bevaringstilstand er i det hele meget ringe for sager fra første halvdel af det 17 århundrede. Dette må imidlertid være en gammel skade, idet en fortegnelse over kongelige befalinger til stiftet, der ser ud til at være affattet kort efter 1714, viser, at allerede da var kun en ringe del af disse breve bevaret. Således er der ingen bevaret fra 1605-21, fra 1625-28, fra 1630-33, fra 1636-39 og fra 1641. For de øvrige år i denne periode er der kun bevaret 1 fra hvert år.¹

Nu omfatter indberetningerne kun en del af stiftet, og fra Jerslev, Hassing og Refs herreder mangler de helt. fra Læsø er heller intet bevaret og for Kær herreds vedkommende er kun bevaret en enkelt yderst kortfattet beretning. Indenfor de øvrige herreder er størstedelen af sognene repræsenteret.

Bispeembedet i Ålborg var i det 17. og 18. århundrede besat med flere historisk interesserede folk. Allerede Christen Jensen fik besked på at medvirke ved indsamlingen af oplysninger om runemindesmærker, men ulige mere berømt var Jens Bircherod, der udnævntes til biskop i 1693, og som straks lod stiftskisten undersøge for historiske dokumenter. Hans efterfølger Frands Thestrup, der udnævntes 1709, stillede gerne arkivalier til rådighed for historisk interesserede præster. Der er store muligheder for at disse sognebeskrivelser på løse ark kan være bortkommet under benyttelsen. Tilsyneladende har materialet også været benyttet i det 19. århundrede. Selv om Wilhelm Rogert, Albert Thura og senere landsdommer Frands de Thestrup har udarbejdet deres sognebeskrivelser med indberetningerne fra 1638 som kilde, kan vi på grundlag af deres arbejder ikke rekonstruere eventuelle tabte beretninger, da disse forfatteres værker er uden kildehenvisninger, og da det tydeligt fremgår af dem, at de må have benyttet andre kilder end beretningerne fra 1638.

Sammenlignet med materialet fra Ribe stift må man nok karakterisere beskrivelserne fra Ålborg stift som ret magre, ind imellem findes der fyldige og gode beretninger, men det drejer sig om undtagelser. Kun en enkelt tegning findes blandt dem, og hverken sognekort eller runeindskrifter er med. Spørgsmålet om Dannerlyng, der blev besvaret af en stor del af præsterne i Ribe stift, er her kun besvaret af ganske få sognepræster.

I de tilfælde, hvor præsterne har leveret nogenlunde fyldige beskrivelser af deres sogne, er normalt følgende enkeltheder omtalt: 1) kirken, 2) herregårde, 3) byer, 4) høje, 5) dale, 6) kilder (vandløb), 7) stenstuer, 8) bakker., 9) enestegårde. Rækkefølgen kan naturligvis variere, men besvarelserne stemmer her nogenlunde overens med Ribe-materialet.

Provsternes medvirken kan konstateres i enkelte herreder, idet de her har affattet herredsbeskrivelser. Beretningerne fra Hvetho herred bærer præg af en, tilsyneladende samtidig bearbejdelse, der bl. a. kan gå ud på, at denne eller hin runeindskrift, der ikke er medtaget i beretningen, skal udskrives. Disse tilføjelser kan meget vel være foretaget af herredsprovsten, men muligvis også af biskop Christen Jensen selv. Det synes ingenlunde utænkeligt, at Christen Jensen, der tidligere havde fået kesked på at hjælpe Worm med indsamlingsarbejdet, også har bearbejdet disse beskrivelser. Desværre foreligger der intet om bispens interesser i øvrigt, og Worms

¹ . Fortegnelser paa kongelige Befalinger, som ere gaaen til Aalborg Stift fra Anno 1540 til 1714. Ny kgl. Saml. 743 b 4°, KB. De bevarede arkivfortegnelser i bispearkivet (reversalerne) indicerer også, at bispearkivets beholdninger fra det 17. århundrede allerede på et ret tidligt tidspunkt er gået tabt.

omfattende korrespondance giver ingen oplysninger. Det forekommer ikke så sandsynligt, at bispen skulle have ladet alle de indsamlede beretninger henligge på bispegården i Ålborg uden at foretage sig videre, i så fald må man formode, at han ville være blevet rykket af kancelliet. Det er derimod en mulighed, at de beretninger, der har forekommet ham mest værdifulde, er indsendt til kancelliet. Resten kan være forsøgt uddybet ved fornyede henvendelser til provster og præster eller til andre egnede personer. Er denne antagelse rigtig, skulle det materiale, der nu er tilbage i bispearkivet, være det, som Christen Jensen i sin tid anså for værdiløst.

INDBERETNINGERNE FRA RIBE STIFT

Præsteindberetningerne fra Ribe stift 1638-41 foreligger nu som et bind i folio, hvori de enkelte beretninger er indhæftet. Oprindeligt må præsternes sognebeskrivelser have udgjort en samling mere eller mindre løse ark i mange størrelser lige fra dobbelte folioark til ganske små lapper papir. I nogle provstier har man tilsyneladende anvendt den fremgangsmåde, at lade nogle sammenfoldede folioark cirkulere blandt sognepræsterne, og hver præst har da på et af hæftets sider kunnet opnotere stedets antikviteter og en almindelig sognebeskrivelse. Andre steder har provsten enten personligt udarbejdet en samlet beskrivelse af herredet, eller han kan have ladet en af de øvrige præster gøre det. Hvorvidt disse redigerede beretninger blot er direkte afskrifter efter de originale indberetninger, eller om en bearbejdelse har fundet sted, kan ikke afgøres. Sådanne redigerede indberetninger findes fra Skodborg, Brusik, Jerlev, Elbo og Anst herreder. Det er ikke ualmindeligt, at provsterne har forfattet en indledende beskrivelse af herredet eventuelt suppleret med en fortegnelse over de sogne der hører med.

Udover indberetningerne er der i bindet ligeledes indsat, formodentlig ved en fejltagelse, en kort meddelelse fra rektor i Århus Christen Jensen til konrektor vedrørende Laurits Pedersen. Den er dateret 17. november 1618, men bærer i øvrigt ingen påtegninger. Denne "memorial" er ikke medtaget i udgaven.

Selve indbindingen synes at stamme fra begyndelsen af 1700-tallet, men kunne også godt være lidt ældre. Bindet er restaureret senere, sandsynligvis i Rigsarkivet. Rygtitlen er i forgyldt fraktur følgende: "Warde Byes og adskillige Herreders Beskrivelse 1638-39", idet bindet indledes med en beskrivelse af Varde købstad og fortsætter med beretningerne fra Vester Horne herred. Der er ingen indholdsfortegnelse til bindet, men de oprindeligt løse indberetninger er samlet herredsvis. Alligevel bevirker mangelen på register eller indholdsfortegnelse, at det er ret omstændeligt at orientere sig i materialet for benytteren. De ark, der er beskrevet helt ud til kanterne kan være vanskelige at læse for de ords vedkommende, der er trukket helt ind i bindets ryg eller er skjult af den pålmede falsestrimmel. Adskillige sammenfoldede dobbelte folioark har i tidens løb været udsat for et betydeligt slid, og de mest beskadigede af dem er restaureret.

Foliobindet, der som tidligere nævnt nu opbevares i Rigsarkivet, er henlagt i Danske Kancellis arkiv i gruppe B 164, diverse breve, dokumenter og akter sagligt ordnede 1572-1660. Denne gruppe er igen inddelt i 16 undergrupper, hvor indberetningerne er placeret i undergruppe XV med titlen: diverse statistica, jordebøger og godsfortegnelser. Her er også indberetningerne fra Lunde og Århus stifter samt Vends herred placeret.

Tidligere opbevaredes materialet fra Ribe stift i Universitetsbibliotekets håndskriftsamling, hvor det var henlagt som nr.45 in folio i samlingen E donatione variorum. Denne samling blev oprettet kort efter Universitetsbibliotekets brand i 1728, men det ældste katalog over samlingen, der er forfattet af theologiprofessoren Peder Holm (1706-77), synes først at være påbegyndt kort efter 1755.¹ Kataloget har titlen *Codices manuscripti ex donatione variorum* og giver i stor udstrækning oplysning om håndskrifternes herkomst. I Holms katalog har indberetningerne fået titlen: "Warde byes, Vester herreds og flere herreders mærkværdigheder af præsterne i aarene 1638-39". Som giver anføres navnet Fr. Bartholin. Dette navn er sidenhen tydet som Fru Bartholin og gengives således i Frederik Krarups katalog over samlingen fra 1920'erne. Carl S. Petersen tilslutter sig denne opfattelse i sin oversigt over Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling.² Forkortelsen "Fr." for frue er ganske vist ikke særlig almindelig på dette tidspunkt, men tolkningen lyder alligevel plausibel. Fru Bartholin må da være identisk med enken efter universitetets kvæstor Thomas Bartholin, Elsa Magdalena, født Bartholin. Thomas Bartholin, der døde 1737, var søn af antiquaritis regius, professor Thomas flartholin, som døde 1698. I øvrigt solgte Elsa Magdalena Bartholin de bartholiniske collectanea til Universitetsbiblioteket i 1739 for 500 rdl. og skænkede samme år biblioteket Ole Rømers notater.³

¹ Det ældste katalog over samlingen opbevares nu i Det kongelige Biblioteks arkiv (arkivnr. E 106).

² Carl S. Petersen: Det kongelige Biblioteks Haandskriftsamling, Kbh. 1942, s. 43.

³ Balder Erichsen: Universitetsbiblioteket efter Branden 1728. Ex Bibliotheca Hafniensis, Kbh. 1920, s. 140.

Meget tyder således på, at indberetningerne har været i historikeren og samleren Thomas Bartholins besiddelse. Hvorledes han har fået dem, kan imidlertid ikke besvares med sikkerhed. Der kan opstilles flere muligheder. Han kan have fået dem gennem Willum Worm eller hans slægtninge. Desuden opnåede Thomas Bartholin ligesom Ole Worm og Niels Krag at få udstedt et kongebrev om indsamling af kildemateriale. ifølge missivet skulle der i stiftskisterne, kapitlerne, kirkerne og skolerne stadig findes adskillige gamle breve og bøger. Til Thomas Bartholin skulle der nu hovedsageligt indsendes: gamle breve ante reformationem, dokumenter bøger såsom annales veteres, chronica monasteriorum, breviana og missalia⁴. At der virkelig blev stillet meget til rådighed for Bartholin fremgår klart af hans omfattende afskrifter af breve og andre arkivalier i de collectanea, der afleveredes af Elsa Magdalena Bartholin til Universitetsbiblioteket. Der er i og for sig ikke noget i vejen for at en samling beretninger om fortidsminder kunne være blevet indsendt til Bartholin sammen med andre arkivalier fra stiftskisten i Ribe. Spørgsmålet er blot, om det er sandsynligt, at de stadig har ligget i bispearkivet i 1687.

Af materialet fra Ribe stift fremgår, at biskop Johan Borchardsen godt kunne lægge en vis energi for dagen, når det gjaldt om at fremskaffe oplysninger, som han anså for vigtige for Worm⁵. Da biskoppens holdning overfor indsamlingsarbejdet må karakteriseres som særdeles positiv, må vi derfor nok forudsætte, at der ville blive udarbejdet en ret omhyggelig udført afskrift af beretningerne, hvis originalerne skulle blive i Ribe. En sådan afskrift eller redaktion ville ikke blive helt let at udføre, således vil kopieringen af de mange sognekort og indskrifter stille afskriveren overfor en række problemer. Det ville i hvert fald være et arbejde, der ville tage lang tid. Kildematerialet tillader ingen sikre slutninger, men vi kender ingen afskrifter af indberetningerne, og det kan med stor sandsynlighed fastslås, at Worm har benyttet indberetningerne. Muligheden for, at Bartholin har fået materialet overladt fra det wormske bibliotek, forekommer derfor mest sandsynlig.

Indberetningerne er af meget forskellig længde, men det fremgår dog af dem, hvilke spørgsmål, der må have stået i den skrivelse, de har modtaget. Af besvarelserne ses det ligeledes, at brevet må have været udformet som en ordre fra kansleren, idet flere af beretningerne er stilet til Christen Friis. Gennemsnitsindberetningen indeholder oplysning om følgende lokaliteter i sognene: 1) kirken, 2) herregårde, 3) byer, 4) enestegårde, 5) høje, 6) bjerge (bakker), 7) dale, 8) skove, 9) vandløb, 10) runer eller andre indskrifter, 11) Dannerlyng.

Forespørgslen om Dannerlyng må have været fremhævet i brevet som noget særdeles vigtigt, og det ses, at flere herredsprovster er blevet rykket af bispen for et udtømmende svar herom. Provsterne i Hjerm og Ginding herreder har således fået besked på at undersøge om Dannerlyng fandtes i deres herreder, og de afgiver sammen med sognepræsterne erklæringer om, at de intet kender til stedet. Grunden til disse erklæringer må være, at præsterne ikke har givet tilfredsstillende oplysninger herom, og at bispen, eller eventuelt Worm selv, har været utilfreds med resultatet. Provsten i Hammerum herred anfører i sin indledende over-sigt, at han tillige har søgt oplysning om Dannerlyng på tinge. Sognepræsten i Ringkøbing måtte indsende en nøjere beskrivelse af en høj ved navn Kongenshøj, der åbenbart formodedes at ligge i nærheden af Dannerlyng, eller som måske ligefrem var identisk med Dannerlyng. Det er i anden forbindelse nævnt, at også sognepræsten i Føvling i Malt herred måtte afgive supplerende beretninger i forbindelse med eftersøgningen af det sted, hvor man forestillede sig, at de danske konger blev hyldet i oldtiden.

I adskillige herreder har ikke en eneste præst svaret på spørgsmålet om Dannerlyng, uden at provsten i den anledning er blevet anmodet om at indsende ny beretning, så forholdene varierer stærkt fra herred til herred. I nogle herreder svarer en enkelt eller to præster herpå, derimod nævner samtlige præster i Hviding herred Dannerlyng i deres beskrivelser.

En del af indberetningerne indeholder sognekort, og herved adskiller de sig afgørende fra det materiale, der blev indsendt fra de øvrige stifter. Sognekortene er dog ret ujævnt fordelt og må siges at være koncentreret omkring ganske bestemte herreder. I Ribe stift er der ialt indkommet beretninger fra 27 herreder, heraf findes der sognekort fra 8 herreder. Fordelingen er således: Nørre

⁴. Sjællandske tegnelser, missive af 19. febr. 1687. RA.

⁵. Se s. 265.

Horne herred 6 kort, Øster Horne herred 5, Bølling herred 5, Vester Horne herred 4, Hind herred 2, Hammerum herred 1 kort over hele herredet samt 1 sognekort, Ginding, Ulfborg og Gørding herreder hver 1 kort. Fordelingen ser ikke ud til at være tilfældig, og der er en klar koncentration i de vestlige dele af stiftet. Dette kunne tyde på, at instruxerne til provsterne i disse herreder har afvejet fra dem, der udsendtes til provsterne i de øvrige herreder.

Det er naturligvis ikke lykkedes at få svar fra samtlige sognepræster i stiftet. I nogle tilfælde har provsterne gjort opmærksom på manglerne, og en enkelt herredsprovst anfører således, at han har rykket den efterladende præst uden held. Alle herreder er repræsenteret, bortset fra de dele af Lø og Højer herreder, der medregnedes til stiftet, og alt i alt må det fastslås, at manglerne er yderst små. Det fremgår ikke af materialet, om der, efter indsendelsen af beretningerne til Ribebispen og indtil de blev indbundet, er sket tab.

Sammen med indberetningerne fra 1638-41 er tillige udgivet den tidligere konceptindberetning fra 1625 af Søren Poulsen i Egtved sogn i Jerlev herred. Denne sognebeskrivelse, der indholdsmæssigt afviger betydeligt fra de senere, er formodentlig den eneste bevarede fra Ribe stift i forbindelse med udsendelsen af det første missive i 1622.

Ålborg stift 1638

Han herred

Der findes ingen beretninger fra Kettrup og Gøttrup. Provsten, Gregers Iversen, har udarbejdet en indledende oversigt over herredet udover en selvstændig beskrivelse af sine egne sogne, Brovst og Svenstrup.

Hanherridt i Jutland.

Att ehrfare om der fandtis nogle gamle monumenter och skrifter med runebogstaffuer.

I Torslef sogen ved en enistegaard, kaldis Haffuen, østen derfra mellem 2 høye ligger steene fra den ene høy och till den anden. Och ligger hart derhos en steendees. I Beistrup march i en høy ligger 3 steene, huald offuen paa huer andre. I Mandstrup march ligger en dees eller steenstouffue, som kaldis Langdees, och ligger endnu i Mandstrnp march en steenstouffue, kaldis Mandstrup steenstouffue. Ved en enstedgaard ved Mandstrup bye, som kaldis Holmgaard, der paa marcken findis thuende steendeese. Paa Aggersborg marck er en stor høy med. smaa steenn omkring. I Aggersborg sogen ved en gaard ved nafn Kryldrup ligger der sønden fra en steendees, kaldis steenstouffuen. Paa Kiettrup march findis 3 steen, en er lagdt offuen paa den andre, och kaldis steenstouffuen. Item vdi Kiettrup søgen er en eenistedgaard, kaldis Kragholm, som ligger [ved] en høy, och høyen er omkringsatt med steen oc en stor steen mit vdi høyen.

Kolderup sogen. Ved Kolderup præstegaardt synden fra gaarden findis en stor steen opreist, kaldis Kulsteen. Ved en eenistegaardt, kaldis Aarup, der paa marchen findis en steenstouffue. Paa itt, kaldis Høgdals backe, findis en steenhob. Vesten en bygsted ved nafn Bieregaard ved en høy, kaldis Grønhøy, findis en steendees. Ved Gammel Borup i klitten findis ochsaa en stheendees. Ved Bavenhøy norden Kolderup findis en stor steen opreist.

Skrem sogen. Findis vdi Skrem marck sudoest fra kircken enn steenstouffue. Item ochsaa i Skrem marck sønden fra kircken findis en stheenstouffue.

Dette for:ne findis vdi Hanherritt i Jutland, och ingenstedtz paa for:ne kand findis eller ehrrfaris att vere skrifter eller runebogstaffuer.

Gregorius Ivan, præpositus, ma. ppa.

LERUP OG TRANUM

Leerup sogen.

Vdi Leerup sogen er en kirke, som kaldis Vor Frue kirke eller epter sognit Leerup kirke. Byer iche vden enn: Tellingh. Enstedgaarde: Leerupgaard, som er prestegaarden, Myllgard, Stagsted, Puorup, Lunde, Lien. Høies naffne: Niehøi, Nørhøi, Stilshøi, Lundhøi, Marschielhøi. Daaelis naffne: Steuer daaell, Espedaall, Staphelis fald. Fos er en rendendis vand och beck, som løbber alltid.

Tranum sogen.

Vdi Traumb sogen er en kirke, som kallis epter sognit Traumb kirke. Byers naffne: Eystrup, Traumb, Bratbergh, Bratberghgaarde, Jernumstii och Klitthuse. Højes naffne: Boeshøj, Eyersbøi, Tinghhøj, Jytzhøi, Hieaggershøi, Grønhøj, Hesellhøj, Smelshøj, Fladzvaltzhøi, Torshøi, Presthøj, Mellkiershøi, Kielldhøi. Daaelis naffne: Eyersdaall, Budt [?] daall, Rumpkist.

Lauers Nielsen, prest vdi Leerup och Traumb sogner.

BROVST OG SVENSTRUP

Broust sogn med sin annex Suenstrup er tuende kiercher, nemlig Broust och Suenstrup kiereke. Vdi

Broust sogn er 4 byer, nemlig: Broust, Sønderøxe, Nørøxe och Røgell. 2 enestedtgaarde, nemlig: Jeggeromb och Ertzbeck, och vdi samme sogn den gammell hersæde Brodskouff. Skouffve findis der nu paa denne dag aldielis ingen, eyheller høye eller dalle, Som med nogen naffn neffnis, der nogen veed aff att sige.

Vdi Suenstrup sogn er .2 byer, nemlig: Suenstrup och Janum. 4 enestedtgaarde, nemlig: Neestgaardt, Broegaardt, Sønderkouffgaardt och Nørskouffsgaardt. Skouffve aldielis ingen paa denne dag, men tuende smaa høye: den ene Troldhøy och den anden Janumhøy, och derhos mange dalle, som dog haffver ingen naffne vndertagen en, som kaldis Hellfvedis dall. Huad monumenter och runebogstaff sig belanger findis i for:ne sogner aldielis ingen.

Gregorius Iwari, pastor loci,¹ ma. ppa.

TORSLEV

Torslef sogn i Hanherrit.

Torslef, en bye, ved hindes sønder side er kircken, nest sønden til i en daal laa Styfl closter met nonner i pafuedommit.² Vesten derfraa ligger 18 høye, som kaldes Wor høye, strecker sig i sønder oc nør. Sønden fraa Torslef kircke er it hersæde, Kockedaal, oc skofuen, som blef afhugget af fienderne. I samme skof er nogle dale, men en kaldes Kragedaal. Paa backen er 2 høye, den ene kaldes Frestrup høye af det hersæde Frestrup, som blef fløt til Kockedal af h. Anders Nielsen Banner til Asdaal i Vendsysel. Sønden fra Frestrup er nogle daale, ved enden ligger [*overstreget* nogl] en gaard, som kaldes Vnder Backen. Østen derfraa er it lidet elkierd oc engene. Vesten derfraa er en long backe, paa den ligger en bye, Atrop. Norduest derfraa ligger Alsberg, er 4 bøndergaarde (men tilforne it hersæde), der laa en skøn lund, Alsberg lund, ophuggit i fiendernes tid, der ligger 4 høye. Norden derfraa er Hafuen, 1 gaard. Østen derfraa ligger 6 høye, som kalles Steengaards høye. Imellem di 2 høye ligger steene fraa den ene høy til den anden. Norden derfraa er Flegem, 4 gaarde. Norden derfraa ligger Aarup, 3 gaarde. Nest norden til ligger først 5 høye efter huerandre, 12 trin imellem huer høye, som strecker sig i sønder oc nør. Dernest paa den anden side er 4 høye efter huerandre i sønder oc nør oc en stor dees mit imellem. Mit imellem forneft <2 raad> [*overstreget* høy] høye, som kalles Aarup høye, ligger en slet platz, saa bred som 2 agre. Mange meener, at der [*overstreget* skulle] har veret it stor folckslactning bos samme høye oc di mechtige begrafuit i høyene oc almuen i den lange dees imellem høyene. østen derfraa er 3 høye, som kaldes Snøtofter høye, huor meget spøgen er seet i fornum tid. Høyene er omsaat met 3 raad steene, den ene raad ofuer den anden. I Torslef sogn findes ingen monumenta eller scrifter met runebogstafuer.

Jacob Andersøn, met egen haand, præst til Torslef kircke.

HAVERSLEV OG BEJSTRUP

IHS.³ Hauerslef kierche, som kaldes Wor Frue kierche, mett sin kierchegaarde. Derhøes ligger enn liden kiælde sønden for kierchen, som kaldes Wor Frue kiælde. Sognet wdj sig selff kaldes Haffuersleff sogn, wdj huilchet sognn ehr fem byer.

1. Denn første bye kaldes med sit naffn Bonderup bye, wdj huichenn bye fines ingen enstedtzaarde, men paa for:ne march findes høye: 8, som ehr nemblig: Hollumhøy, Elhøy, Skiidzhøy, Blyshøy, Møggelhøy, Haldshøye 2, Grandhøy. Wed samme march findes tuende dale, den ene kaldes Nørdaell, den anden Sønderdaell.

2. Tanderup bye, wdj huilchenn bye findes intett andet at optegne end som en høy, kaldes Kobbelhøy.

3. Lørsted bye, wdj huilchen bye findes intett andet at optegne end som 3 høye, Lørstedhøye 2, Gryderhøy.

¹. O: stedets præst.

². Styfl (eller Styvels) kloster synes ikke at være nævnt i ældre kilder. Senere oplysninger om klosteret bygger antagelig på denne indberetning eller på en senere mundtlig tradition jf. i øvrigt Trap 5. udg., Hjørring amt s. 400.

³. Græsk forkortelse for Jesus.

4. Hollumsøe bye, paa Hollumsøe march findes icke [*overstreget høye*) andet end som 3 høye, som kaldes Hollumsøehøye 2, Brørhøy.

5. Hauerlef bye. Paa Haffuersleff byemarch findes intet at optegne wndtagen nogle høye, som ehr 9, huilche kaldes: Føllerhøye 2, Rendhøy, Borregaardtzhøye 2, Kierchehøye 3, Tørredoes. Wdj Haffuersleff byeuang findis høye 13, som er nemblig: Høydøes, der ved ligger trey høye, som kaldes Høydøes høye. Weyhøy. Langdøes. Daurehøy. Korshøy. Kloffuenhøy. Weesneeshøye 2. Hæsthøy. Præsthølmshøy.

Er der optegnet alt, hues som findes aff forskreffne paa Haffuerslef byemarch.

Annex Beejstrup kiercke, som kaldis Sancti Nicolaj kiercke med sin kierchegaard. Thill samme kierche ligger tuende byer, nemblig Mandstrup bye och Beystrup bye. Wdi Beystrup bye findis ingen ensted gaarde, høye findes der 10, som kaldes: Skaadtzbierre, Weyhøy, Hæsthøy, Strandstehøy, Hornhøy, Møggelhøy, Daelshøy, Vayhøy, Grønhøy med 3 steene mit wdi huæll paa buer andre, Ræffshøy med en steen mit wdi. Enn gord wed naffn Tanderupgaard lidet fra Bejstrup bye, dog i det samme sogn.

6. Mandstrup bye. Wdi Mandstrup bye findis enstedgaarde 2, nemblig Hollumgrd. och Søndestrup. Paa for:ne Mandstrup march findis høye 14, som er nemblig: Mandtzhøy, Kloffuenhøy, Sundtzhøy liggendes offuen wdi itt bierg, som kaldes Sundtzbierre, Thophøy, Kragdøes, Møggelhøy, Doenhøye 2, Lamrøg, Korshøy, Kierlinghøy. Ett døes, som kaldes Langdøes, der wed samme døes ligger 6 høye, som kaldes Langdøeshøye. Steenstuer findes der ingen meere end en, och dend kaldes Mandstrup stienstue. Paa for:ne Hollumgaardtz march findes høye trei, huilche kaldes Baunhøye. Paa samme march findes tuende steendøse.

Er der optegnet alt, hues som findes aff forskreffne paa Bejstrup sognemareh.

Peder Thomisen.

AGGERSBORG

Anno 1638, 10. septemb. Aggersborg, saa kaldet aff en vold som endnu findes synden for kirckegaarden, eller Agersbierg, for den i sin circuitu⁴ er gantske som en bierg met idel agermuld.

1. I denne sogn er en tornet kircke betact gantske met blye, oc er ingen gamle monumenter eller nogen antiquitet eller ronebogstaffue der at finde.

2. I samme sogn er en herregaard, nu kaldis aff byen Agersborggaard, tilforne kaldtes Kongensgd.

3. Er i sognet fire smaa byer. Agersborg er 7 gaarde oc præstegaarden oc en boel. Torup er 8 gaarde, 3 Bole. Wllerup er gaard 13. Brandgaard, Moesgaard, Vestergdt., I.yckegdt., 2, Nørgdt. oc ellers 7, som neffnes aff byen. 3 bole. Oc er i sognet en liden bye, somm er almindelig fergested emellom Hanherret oc Emmersyssel, kaldes Aggersund. En eenstedgaard, Kryldrup.

4. Paa sognemarcken er mange høje. Paa Agersborg marck Skioldshøj, er en stor høj omkring met smaa steen oc en stor hule offuen i. Paa Wllerup marck er Bawnhøj, Løghøj. Tre store høje staa jaffnside hos hinanden oc nogle smaae. Er nogle dale. Bremdal, Ranckelsdal, Quindbierg, Sundshole. Oc paa en steenrimme emellom Agersborg oc sundet er vdi liden dal en veld, kaldtes S. Nelaus kilde. Er ved Kryldrup en steenstoffve. Ellers er nogle besynderlige backer, som kaldes Bierge Nabe, Vesterbylie, Narbylie, som er landemeid til garnsett vdi bredningen etc. Jørgen Iffuersøn Brødtorph. Egen baand, pastor loci.⁵)

KOLLEUP OG SKRÆM

Kolderup kirche och Skrem kircke i Hanherridt liggendis.

Vdi Kolderup sogn er trende byer, 1) Kolderup by liggendis vid kircken, 2) Fieresløff by liggendis i sudvest fraa kircken, 3) Brøndum by ligger vester fraa kircken. Ennistegaarde: Aarup, som er thu gaarde, Aldrup, Gundestrupgaardt, [*disse gårde*] ligger øster till kircken. Høye: 2 høye kaldis Torshøye, liger vesten kircken strax der vid en dall, kaldis Høgedall. Bavnhøy, Dobbelhøy, Huashoy, Huilshøy, disse høye ligger norden till Kolderup bye. Vid præstegaarden findis en stor

⁴. O: omkreds.

⁵. O: stedets præst.

steen opreist, kaldis Kulsteen. Paa Aarup mark findis en stenstuffue, paa Høydals back i steenhob. Vesten Biergaard vid Grønhøy findis en stendøs. Vid Gamell Borup i klitten findis en stendøs, som meenis att vere en kempegraff. Vid Bavnhøy norden Kolderup findis en stor sten opreyst.

Skremb sogn.

Udi Skremb sogn er tuende byer. 1) Skrem by, .aff huilcken kircken haffuer sitt naffn och kaldis Skremb kircke. 2) Gundestrup, som er 4 gaarde liggendis sønden till kircken. Udi samme sogn findis en liden kong. maystz. forlening vid naffn Aalegaardt. Noch udi samme sogn itt lidett bygsted liggendis vid Hanherridtz ting. Høye: 3 Tanderupgaards høye. En høy kaldis Vangshøy Paa Gundestrup marck findis 3 høye, kaldis Bønshøye. En høy strax sønden kiergaarden haffuer ingen naffn. En stenstuffue findis udi Skrem marck sudost fraa kircken. Noch en stenstuffue sønder fraa kircken.

Olaus Petri, pastor loci, ma. ppa.

HJORTDAL

Hiortels sogn.

Øster vdi sognet. I. Fra stranden til <Wester> Suenstrup en huarff, kaldis Hammersdall. II. Wester Suenstrup en by, paa marcken, Marckschelshøj. III. En sø, Suenstrup sø, derhos en backe, kaldis Højdall. Wolshøj, Graffshøj, Sorthøj, Klinckhøj. IV. Torup, fire gaarde, der ved en høj, kaldis Duehøj. V. En liden versted, Fasmerlie. VI. Derfra vesten for løber en aa imellom forne oc Hiortels.

Vester vdi sognet. VII. Fra stranden igiennem Slet huarff til Hiortels kircke, der ligger en hærsæde ved naffn Slette, en tiden høj derved, Quindehøj. IIX. Hiortels [*overstreget* som] by som nu er øde aff sand, oc ligger icke der vden it versted paa. IX. Prestens gaard vdi Hiortels øde aff sand forvden it lidet versted der paastaar. X. Der wester fra ligger di store sandbacker indtil haffuet. XI. En gaardt (Hædegaardt), som ligger sodost derfra. Paa den marck ligger en dall, Lockis dall, fuld aff sand, Haffrhøj, Storhøj.

Jørgen Knudsen. Egen h.

ØLAND

I Ølandtz kirekesogn ligger en herregaard ved naffun Oxholm med skoff derhos, dernest 2 enlige gaarde, den ene Hullgaard, den anden Knudegaard oc et bierg derhos, som gaarden haffuer sit naffun aff oc en dall, Birckeriis dall.

Hans Jørgensøn. Egen haandt.

KLIM, TORUP OG VUST

Kliimb, Torup och Wust sogner vdi Hanherrett.

Vdi Klimb sogn.

Byer 2.1) Kliimb by, huer kirken ligger, 2) Odde, liggendis der synden for. Derforuden en vandmølle, Kaldis Tienlau mølle, liggendis till Aagaardt. Høye er i dette sogn ingen, som kand tegniss.

Vdi Torup sogn.

Byer 3. 1) Torup, huor kirken er liggendis, 2) Vllerup, liggendis strax derhos, 3) Hollm, liggendis der synder fraa, dog allene halffparten aff den ligger till Torup sogn, den anden halffpart till Wust sogn. Derforuden ligger der ett buell for sig sellff vesten for Torup, kaldis Røggi. Der er iche heller vdi dette sogn nogen synderlig høye eller dale eller andett naffnkundigt.

Vdi Wust sogn.

Byer. Wust by, huer kirken ligger. Holm, dog halffparten er till Torup, som tilforne er rørtt. En ennistegaardt, kaldis Blegsted, norden for Wust, liggendis vdi klitten. 3 smaa buolle, kaldis Ellidzspill, ligger ocsaa der udi klitten. Høye. En lidett norden for Wust paa marken, kalis Korpenshøy, huerpaa staar en liden torn [*overstreget* voxendis]. En liden synden for Wust udi heden, kaldis Syvihøy. Andett synderligt findis der intett vdi sognett uden huis baker och dale, som ligger udi klitten och mod haffuett.

Anders Andersønn. Egen haandt.

TØMMERBY OG LILDE

Fortegnelse paa Thømmerby oc Lilde sogner paa Hanneis.

Thømmerby sogn liger med sønder side mod Øsløs oc Vesløs sogner, med vester side fraa sønderst mod Thømmerby fjord, siden nær paa mod Østerild oc Hiardmaall sogner i Thye, med nær side mod Lilde sogn, med øster side mod Glumbackfiord <sønderst> oc Hanveyle <nordest>.

Kiercken: Thømmerby kiercke staar mod nordøst hiørne i sognett. Byer: 1) Strax norden ved Thømmerby kiercke liger en liden by, kaldis Kierup. 2) Sønder fraa for:ne kiercke en fierding mielvegs liger en by. kaldis Høustrup, haffuer sitt naffn aff nogle høye rett norden oc vesten fraa byen. 3) Vester fraa kiercken, thou agre langt, liger en liden bye, kaldis Frøestrup. 4) Sudvest fraa kiercken en halffierding miilveys liger en by, kaldis Thømmerby. 5) Vester fraa Thømerby en halffierding miilveys liger en liden bye, kaldis Langvad.

Enstedgaarde: 1) Nogett vester fraa Langvad liger en boelig, kaldis Røebroff. 2) Noget norden fraa Langvad liger en gaard, kaldis Fogelsang. 3) Melem Kierup oc Frøstrup liger en gaard, kaldis Dalsgaard. 4) Nordvest fraa Thømmerbye kiercke liger nogle boeliger, kaldis Skadhaffue, som en part er i Thømmerby sogn, en part er i Lilde sogn.

Høye:l fot:ne Thømmerby sogn findis disse tvende høye (forvden nogle smaae) 1) Sønder fraa Thømmerby Kiercke den ene ved naffn Vegelhøy. 2) Den anden sudvest fraa samme kiercke ved naffn Aalhøy. Bierge, dale etc.: Strax norden fraa Langvad liger nogle bierge, kaldis Langvad bierge, oc i samme bjerge er thvende dale, kaldis Dybdale. Ellers i for:ne Thømerbye sogn findis ingen skoffue ey heller monumenter eller nogen antiqviteter, som mig vitterlige ere.

Lilde sogn liger med søndre oc sudvest side mod Thømmerbye sogn, mod nordvest oc nær side mod haffuett, med østre side mod Bullbiergett, Vudst sogn, Vudst fiord oc Hanveyle.

Kiercken: Lilde kiercke liger [*overstreget* med] sønderst i sognet nordnordvest fraa Thømmerby kiercke. Byer: 1) Nogett øster fraa kiercken liger en bye, kaldis Lund. 2) Nogett vester fraa kiercken liger en bye paa ett bjerg, som der aff kaldis Biergett, oc en herregaard, Raalsgaard. 3) Nogett nær fraa for:ne kiercke liger en liden bye i en dall, kaldis Huole. Enstedgaarde: 1) En fierding miilveys nordvest fraa Lilde kicrcke liger en boelig, kaldis Diernis. 2) Strax der norden samme boelig en gaard, kaldis Koldkier. 3) Mod nordvest oc nøre side i for:ne sogn langs med haffuett er en vid oc bred sandfluct langs med haffsiden, oc i samme sand iblant sandbacherne ere alle vegne smaa boliger, som formedelst fiskerie aff haffuet opholdis. Ellers findis ingen skoffue ey heller bierge, dale eller høye, som naffnkundige ere, ey heller andre antiqviteter, som omskriffuis kand.

ØSLØS, VESLØS OG ARUP

Paa Hannis Øsløs, Vesløs ok Arup sogner.

Vdi Øsløssogin er Øsløs bye ok thoe enstegaarde, den ene Stor Bisgrd., den andin Lille Bisgaard ok kaldis kiercken aff same bye Øsløs kiercke. I dette sogin findis en dal, som kaldis Kielling dal, derhoss findis 3 høye, som kaldis aff den same dal, Kiellingsdal høye. Nok findis der i sognet 3

høye, som kaldis Skorup høye, indnu findis der 3 høye, som kaldis Træhøye. Nok findis der 3 høye, som kaldis Froerhøye.

Vdi Vesløssogin er en bye, en herregaard som kaldis Vesløssgaard, enstegaarde 3, den ene Odgaard, den andin Stor Essholm, den tridie lille Essholm. Kierkin kaldis aff byen Vesløss kierki. Der findis et lidet bierg, kaldis Mummer.

Vdi Arup sogin er en bye ok en enstedgaard ved nafin Amtofft. Kierken kaldis aff byen Arup kierke. Der i sognet findis 3 høye, som kaldis Sundhøye aff Fægisund. Der findis intid andit synderligt.

Hillerslev herred

Fra Vester Vandet og Øster Vandet sogne mangler beretninger.

RÆER, HANSTED OG VIGSØ

1638 die 1. octob. findis her paa Haandstholmb 3 kirchesogner, Reer, Haandsted oc Wixø. Berge: Hiartberig, Todzberig, siden den omliggende Vesterhau oc Nørhau. Peder Pederssøn, m. ppa. Pastor ibidem.

[På bagsiden med anden hånd:] Reer, Haffnsted, Vigsoe kirckesogner paa Hanssholm haffuer verett en omfløtt øe y for dum tid, som steden nocksom vduiser.¹

NORS OG TVED

Fortegnelse offuer Nortz och Tuedh sogn effter strenge her cantzelertz befalning.

Udi Nortzsogn findess byer 3, nemblich Nortz, Woring, Hinding. Enistegaarde 2, Øtgaardt och Skorup. Herregaarde 1, Søgaardt. Høje eller dusse. 1) En lang dus ved naffn Vendberg, en kilde i østerenden. 2) En anden duss paa Hinding marck. 3) Jissberghøj ved klitten, huoraff er seet meget spøgerii, ja end siunligen omgaaest med mennischen, huilchet gammel folch kand mindess. 4) En høj ved Søgaard kaldess Hatterhøj, aff huilcken kand seess langt udi Vestersøen. 5) Tudberg.

Stene 1, liggendess østen for Nortz, kaldess S. Elinæ vel Helenæ steen, huer paa er ingen characteres heller rounebogstaffuer, men allene en lang rad buler, siuness som er trøgt med store fingre.

Udi Tuedt sogn, huilchen er annexen, er byer 2, Nørbye och Sønderbye. Noch en moratz, som kaldess Ballerum med nogle eniste greessgaarde, paa huilchen sted findess en stor firekantig vold, kaldes Gadzberg vold. Enistegaarde: 1) Langgaard. 2) Skielsgaardt. 3) Skielsberg. 4) Kiergaardt. Høje: 1) Rodzberg, en stor sandklippe. 2) Commelhøj. 3) Stenhøj. Gamle monumenter heller stene med rounebogstaffuer findess icke. At dette er saaviit mig er berettiget derom heller beviist vidner ieg underdanigst

Kield Christensøn med egen handt.

HILLERSLEV OG KÅSTRUP

Fortegnelse paa byer och enstedgaarde, som leger till Hellersleff kjercke vdi Thye i Nørjutland, aff huileken vden thuill hvrreden, som kallis Heller hærredt, haffuer sin naffn, efftherdi thingen ligger rett synden fra byen och i marchen.

1) Hellersleff bye. Och staar kjerchen vester i by och ret synder fra kjerchen en gaar, som kallis Hoffue. 2) Sønden fra Hellersleff imellom Tiested och Hellersløff liger en by, som kallis Brund. 3) I sudost fra Hellersleff ligger en by, som kallis Kielstrupt och imellom for:ne bye och kierchen ligger en enstedgaar, som kallis Kielsgaar. 4) Øster fra Hellersløff liger en by, som kallis Schoffsted. 5) Norden fra Skoffsted liger en enstedgaar, som kallis Odershyed. 6) Norost fra kjercken liger 1) en enstedgaar, som kallis Jensbye, 2) lidell liger derfra en gaar, som kallis Kandstrup, 3) endnu østen och norden derfra ligger nogle bygninger vnder bachen, som kallis Kortegarde, och noget her østen fra ligger en vandmølle, som kallis Bromøll.

Norden fra Hellersleff kjerche liger nogle gaarde, som kallis Lielle Hellersløff, huilche haffuer i gamle daghe verit laadgarden til Hellersløff huss, som haffuer, icke langt derfra verit bygt paa en vold, ligendis i morasen derhuss och kallis Lielle Hellersløff vold heller Store vold, och er same

¹. Synes identisk med den hånd, der har anført sognenavne på flere af beretningerne fra Ålborg stift og som på beretningen fra Ingerstrup, Vester Hjermslev og Alstrup sogne i Hvetbo herred bemærker at nogle indskrifter skal afskrives.

Hellersløff huss kommen vnder Ørum slott vdi hyelofflighe och nu sallighe drogningh Mergretæ tid, huorom w. s.² Arild Huitfelt vdi sin schriffte kand lessis.³

Døsse heller dusse, Daa er der en stor døsse saa got som mitt imellom Hellersløff och Skoffsted aff mange stor stien och megit ør och grud. Høye findis manghe som Odershiede hye, Kondstrup høye, Nørdøsse hye och Sønderdøsse hye, Thuehøye, Reffgraffue-høye, Gamel Thinge hye, Øster Raffuensingh høye, Vester Raffuensingh[høye] och manghe andre smaa høye och jordberge, som mig tychis icke her er fornøen att indføre. Huad dalle anlanger, daa er der en imellom Hellersløff och Brund, som kallis Langerdaal och haffuer sønden for sig en bach, som kallis Store Lundberigh, och norden for sig en bach, som kallis Lille Lundberich,

Huad annexen Kostrup soghen, som liger nær fra Hellersløff kjerche, anlanger, daa er der icke vden den eniste bye Kostrup, en endstedgaar, som ligger norden for kjercken, som heder Neder-gaar, och en vandmøll, som hæder Kostrup møll.

At det er saa vdi sandhed, som forskreffne stander, vindncr jeg Oluff Nielssen mett min eghen haandschrifft.

Den 1. 8bris 1638.

SENNELS

Antegnelse paa huis antiqviteter, byer och enstedgaarde, som vdi Seels sogn hndes.

Seels sogn och kircke haffuer sit. naffn aff S. Nicolao (som gamle documenter och forfædre i for:ne sogn forgiffuer), liggcr vdi Thye i Hillersløff herrit en halffmil nordost fra Thystad kiøbsted ved siden met Lymfiord och 2 mile sudost fra Vesterhaff och en vegsøs nordvest fra Morsø. Dene sogn haffuer disse 3 byer nemlig Seels, Malle och Hov. Vdi same [*overstreget* same] sogn ligger en hergaard ved naffn Wulderupgaard. Vdi for:ne sogn findis och 3 enstedgaarde, deris naffne ere 1) Momtofft, 2) Nør och Synder Knudgaard. Vdi same sogn findis 3 dysse eller dus, indbygerne kalder denem, deris naffne ere: Langdus, Hovdus och Stenrøgel, blant huilke den ene er gandsche høy nemlig Hovdys, thi aff den kand mand see langt vdi Vesterhaff, den 2 nemlig Langdys er omsat met suare store steen i rand och rad effter huer andre, saa det siunis vnderligt, at de schulle vere saet och lagt menischens hender for deris stuorhed schyld. Elers findis der vel andensteds paa marken i for:ne sogn steenhobe, som er opreist vdi qvadrangel vijs och en stor bred steen lagt offuen paa de andre. Vdi for:ne sogn findis der ochsaa mange høy, blant huilke der er 25 store, och findis stuore steen oBuer och ved siden paa mange aff denem.

Vdi same sogn findis 3 store och dybe dale, som strecker sig hen til Limfiorden, fuld aff suare och forfærdelig steen. Andet er der icke i for:ne sogn, som behoff giøris at optegne, som merkeligt kand ' vere. Dette korte er mig om Seels sogn bevist, vidner ieg met egen haand schreffuit och vnderschreffuit. Seels prestegaard, den 2. 8bris 1638.

Oluff Atzersøn, *mea manu*.⁴

HUNSTRUP OG ØSTERILD

Fortegnelse offuer Hunstrup (eller Haunstrup) och Østerild sogner vdi Tye.

Østholt (ligesom Hanstholt) meenis at haffue veret omfløt met vand i gamle dage, er ochsaa 3 kirkesogner, som er Hunstrup (eller Haunstrup), Østerild och Hiardmaal sogner, iblant huilke de thu, som er Hunstrup och Østerild er annexerit.

Til Hunstrup sogn hører fire smaa byer och en herregord, som er Hunstrup, Klastrup, Kløff och Lynderup och Kylbygord. Hunstrup aff huilcken sognen haffuer sit naffn ligger 3 smaa agrelangt i sudsudost fra Hiardmaal kircke och 3 steenskast i nordvest fra Hunstrup kircke vd met et bierg, som skiuder sig hen i norduest vd ad Kosse i Hiardmaal sogn. Neden til dette bierg er et kier til

². welbyrdige salige.

³. Arils Hvidtfeldt: Den tredje part chronologiae, 1603, s. 217-218.

⁴. O: med min hånd.

deris fædriff och tørre, der er och deris eng, som de kaller Kulle eng, och en liden søe, som støder paa engen och kierdet, som de kalder Kulle søe, igiennem huilken søe der løber en liden aa fra Kosse mølle, vesten til, och til Kløffs mølle østen til, oc løber i Lynderup fior. Vdi huilcket kier de haffuer opgraffuet hiortetacker paa sanden vnder 5 eller 6 lauff skortArcc. Och meenis at Vesterhaff er der indgangen i forðum tid imellem Hansthalm och Kosse [*overstreget* huo) och ned ad, huor nu for:ne kier, eng, søe och møllerne ere, vdi Lynderup fior.

Kircken ligger noget siidt och nederlig i sudost fra Hunstrup ved Kløffs bierg. Knap imellem kircken och bierget ligger en herregor.d, som er welb. Gundi Langis til Bredning och kaldis Kylbygord. [*Overstreget* Imellem kircken] Igiennem Hunstrup by och ligeheh til kircken, vesten om och vd met och neden til bierget och derfra til Bromølle løber landeveyen. Imellem kircken och Hunstrup be-gyndis en eng, som løber østerpaa och kaldis Kaars eng, aff it kaars, der haffuer staaet i gamle dage indtil keyserens rytter och folck kom her i landet, paa huilcken sted en mand ved naffn Søffren Bie, som der gick och slog græs oc sammesteds kom i nogen trætte met presten och hug presten ved naffn her Christen mit i midie aff met sin hyllee, och der dette var giort, tog hand en hest och vndrende och bleff icke mere seet.⁵

Kløff ligger synden til Kylbygord vd met samme bierg (men bierget skiuder sig noget vd i vester imellem gorden och byen), och paa bierget haffuer baade gorden och byen deris marckejord. neden til bierget thu steenskast eller tre ligger Kløffs mølle, som driffuis aff det vand, der løber fra Kulle søe. Synden til Kløff, som byen slipper, løber alfarveyen til Tidsted etc., och ned adt bierget; som de kalder Kløffshule, vd offuer kierdet met en brow, som de i gamle dage haffuer giort aff øer och smaa steen vd til Bromølle, och paa samme jordbrow er tuende træbrowe, som de kalder Lille Træbro och Store Træbro, vnder huilcken det vand flyder bort, som kommer fra Kløffs mølle, vdi Lynderup fior.

Noget synder fra Kløff ligger Lynderup ochsaa vd met samme bierg, och neden til bierget begyndet Lynderup fior och strecker sig vd ned til Hoxør och siden i Limfior. Klastrup ligger i nordost fra Hunstrup, thu agre langt, strax norden til er en liden søe, huor de och haffuer deris enge. Der norden til er deres ildingsbierring, høslet, vdriff, hede meget forderffuit aff Hiardmaal sande.

Østerild kircke ligger en halff fierdings vey øster fra Hunstrup kircke. Til dette sogn hører effterfølgende byer, nemlich Hoxør (eller Haffsør), som ligger tre steenskast eller 4 neder fra Lynderup vd met samme bierg. Ved denne by er en kiøn liden haffn, som de kand ligge i met smaa skibe och skuder, som segler op och neder i Limfior. Strax norden til Hoxør ligger Hostrup, en enstedgaard, dernest Abildgord, lenger i nær ligger Synderby, gordene i rad effter hinanden nær paa indtil Balle, som ligger øster fra kircken. Der lige vester fra ligger Westerby och westen til en enstedgord, heder Westergord, huorfra Klastrup i Hunstrup sogn ligger icke langt i norduest, ickun en liden eng imellem.

Alfarvey fra Kløffshule løber i nordost ret westen om Østerild kircke vd ad Røbrow och deel is langt vdi heden, saa at en wey løber ad Wesløs Wedel synden om Toussø och den anden vey offuer sanden ad Langwad westen om om [!] Toussø, huilcken by Toussø ligger ochsaa til Østerild sogn och er moxen forderffuet aff Hiardemaal sande och haffuer i forðum tid været en meget lystig by. I norduest fra Toussø offuer sanden ligger en enstedgord, Arbildhaffue, huis marck ochsaa nu flux tager skade aff sanden. Fra Hoxør och langs med Synderby østen til ligger Østerild fior och strecker sig hen til Arup och Fegesund. Westerfra Wesløs Wedel i Østerild hede ligger thu høye, som kaldis Løghøy, huorom er it ordsprock: Du saaest icke Løghøff end, huor der i gamle dage haffuer været bygsted. Westen for disse høye ligger ochsaa en backe med tre høye paa, som kaldis Høytued.

Øster fra Balle ligger en odde ved fiorden, som kaldis Wedl Odde, fra samme odde ligger en wedel tuert offuer fiorden til Arup, som kaldis Arup wedel, henad Fegesund. Westen for Hostrup och Synderby paa deris mark ligger mange høye, huilcke bønderne tør icke affstedflytte eller blende mog deraff och føre paa agerne, aff aarsag de som saadant haffuer forsøgt er faren ilde der aff; somme haffuer mist øynen, somme er bleffuen affsindige etc;

Olluff Jacobssøn. Sogneprest til Hunstrup och Østerild sogner, egen haand.

⁵. Hændelsen omtales i Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie og tidsfæstetes til 1550, men uden kildeangivelse, jf. tillige Aarboeg for Thisted Amt 1917 s. 9, hvor kildeangivelse ligeledes mangler.

HJAREMÅL

Hiardemaal kiercke. Byer i Hiardemaal sogn. 1) Hiardemaal, 2) Tved, 3) Kosse, 4) Wldomb, 5) Meillklit, 6) Skiffuerklit, 7) Sønderklit. Enstegrđ.: Stor Oderspill och Liden Oderspill, item Rovad oc Bloxgrđ., tilsammen 4 grđ. Bierge: Kosseberig oc Dyrsteberig, tilsamen tvinde bierge. Høie: Bavenhøi, Qvindhøi, Tvehøi, til-samen 3 høi. Dall: Esdall, Merckedall, Grundall, tilhaabe 3 dale. Item sletning Krenge foruden mange sandbacker oc sandmieder sognen er fuld aff. At her findis ingen gamle monumenter oc skriffter med runebogstaffer item skoffe, men det er en rictig designation paa huis byer, enistegaard, bierge, høie, dale her findis i Hiardemaal sogn, saa vit jeg kunde forfare, bekiender jeg med egen hand skreffvit oc vnderskreffuit.

Hiardemaal præstegrđ. den 3. octob. anno 1638.

Christen Niellssøn Morsing, pastor loci,⁶ m. ppia.

⁶. O: stedets præst.

Hundborg herred

Bortset fra Skinnerup foreligger beretninger fra samtlige sogne i herredet. For-øvrigt henregnedes Skinnerup i det 17. århundrede oftest til Hillerslev (jvf. Nic. Helvad: *Historiam sacrarum encolpodion*, 1634, s. 273), men i forbindelse med beretningerne fra dette herred omtales sognet heller ikke.

THISTED OG TILSTED

Thistedt och Thilstedt sogner wdj Hunborig herrit.

Findis paa Thistedt och Thinstrup sognemarck inttet for-nemllig som er wærdt at antægne vndertagen 1 langduss, som vdi sin lenge kanndt vere lang 300 alle och fieretiffue alle bredt, och wdi den vester ende en kielde medt wandt wdi. Ellers findis der wdi Thisted och Thilstedt sognemarken nogle smaa andre høye, som icke er saa naffnkundig, at di er nogen beschriffuelse wærdt. Ex Thistedt den 3. nouemb. anno 1638.

Paa Thielsted *mark*: Baffuenhøy, Stadzhøy, Løighøy 2, Steil-høye 3, Lushøye, Lockis offuenduss, Munckhøy, Duunhøye 2, Huidkiar høy, Grudtzkielddall, Noell høye 2, Wolsshøy, Allhøy, Kuoller5øy, Engell3kiars dall, Wormbdall, Tranhøye 3.

Paa Sielstrup *mark*: Thrærøgel høye 2, Folsteback, Worhøy, Hoiback, Schardall, Stiænduss, Langduss.

Svederus Pauli K.¹, m. ppria.

SJØRRING OG TORSTED

Fortegnelse offuer Siøring och Taarstedt sogner i Tye effter vor kiere h. biscops schriffuelse.

Først udi Siøring sogn ehr femb smaa byer, nemligh Siøring, Sperrindt, Nestrup, Dollerup och Schuorup och thu ennistegaarde, den enne heder Nørrentofft, den anden Laagaardt. For:ne Siørings kierche kaltist i fordum thidt Vor Frue kierche. Inden i samme kie[r]che findis ingen schriffer eller monumenter, men po kierche-gaarden ved sudost hiørne aff kierchen findis fiire vdhugget liigsteene, men ingen bogstaffue derpo. De thu ehre rygget och po den enne ligger udhuggit it billede med en bispstaff i haanden och en bisphatt hoss sig, och po den andet ehr intet udhuggen uden it kaarss. Vid baade ender staar høye hugne steene. De andre thu ere flade och po den enne it menischis billede, po den anden en spaade och schoull vdhuggen, men ingen bogstaffue. Neden for samme kierche findis udi sudvest ved 1/2 bysseschudt en valdt, kaldis Siøring valdt. Inden samme vald ligger en megit svaar høy, som it slot kunde po standet, och heell dybe graffuer thrint omkring, och valden sider der omkring, och norden op till samme vald findis it styche jord, kaldis endnu po denne daugh S. Anderss kierchegaardt. Vdi for:ne Siøring sogn ehr ellers ingen naffnkundig høye eller daale wndtagen nør op fra Dollerup udi heden findis 4 høye, kaldis Herschabhøye, och hoss denom en liden langh daass beset med steene po baade sider.

2do. Taarstedt sogn ehr ichun en enneste liden bye, meenis at haffue sit naffn aff en stuor høye, ligger strax vesten till byen, kaldis Taarshøy eller Tuorshøy. Kierchen derudi sigis i fordum thidt en fristedt, och veed gamle folch endnu exemplar derpo at fortelle. Vester fra byen i heden ligger en lang daass med kampsteene beset po baade sider, och mit udi er en stuor huole udi lignelse moxen som en offven giort aff svaare kampsteene och kaldis Duodoffven. Monumenter eller schriffer er ingen i for:ne kierche. Videre effter vor elschelig kiere biscops schriffuelse, som verd ehr at antegne, findis intet hoss oss. Id quod testor manu subscripta.²

Acta Siørind den 22. novemb. 1638.

¹. Ifølge Wiberg: Alm. dansk Præstehistorie var Sveder Poulsen Kitting på dette tidspunkt præst til Thisted og Tilsted sogne og provst i herredet.

². O: Derom vidner jeg med min underskrift.

Janus Spendius, *loci pastor*,³ m. ppa.

[På indberetningens yderside benævnes præsten:] J. Christ. Spendt.

KALLERUP SKJOLDBORG

Vdi Vendelboe stict i Hundborrig herret vdi Thye er liggendis blant andre thvende kirchesogner, den ene ved naffn Kallerup, den anden Schiolborrig.

I Kallerup sogn findes en enstedgaard, som kaldis Huorenstrup. Paa samme sognemarck findes disse effterschreffne naffnkundige høye: En <stor> kaldis Kalleruphøye, en kaldis Qvindelhøye, en stor kaldis Kirkehøye, noch Graaberg høye, item Baunhøye, en kaldis Schiffuerhøye, to store kaldes Gra<u>ffuenhøye, to kaldis Reff-høye, noch en kaldis Veyhøye, noch en kaldis Schorrehøye.

I Schiolborrig sogn findes en enstedboel, kaldis Støffring, en bye liger thil samme sognekircke, heder Aaes, item nogle bolliger oc huse, kaldis Møggelvang. Paa samme Schiolborrig sognemarck findis disse naffnkundige høye: Ved Støffring en lang does med graa kampesten omkringsat och offuenpaa fire megit store stene med en stor bred sten offuerlagt, saa fire karle kand vel sidde derinde. Paa Aaes hede ligger en lang grøn does med en stor sten offuenpaa. Derudi sigis aff gamle folck at schulde ligge en kiempe begraffuet ved naffn Vilsknud, som schul hafue flyed hen thil sundet der neden for, men paa veyen døde, som dosen er, oc aff hannem schul samme sund siden hafue bekommet sit naffn, at den nu kaldis Vilssund. Paa Møggelvang marck findis en lang does ligesaa med sten omset oc store stene offuer paalagt. Paa Schiolborrig march findes derforuden en stor høy, kaldis S. Povels høy, noch en stor huy, Attalhøye, item Troidhey, Trehøye, Pickelhøy, Laddenhøye, Saandheye, Bredhøy, Oddershøy, item to kaldes Storehøye oc andre to, kaldis Karshøye, item Baffuenhøye, Grim<s>høye, Jarhedzhøy. Noch ved et sted, som kaldis Byeting, fidis en stor lang grøn daes, kaldis Byting daes, derhos Faldzhøy, en stor høy, oc to, kaldis Steylehøye, noch en, kaldis Troidhøy, Rredkierdhøy oc to store, kaldis Nestrup høye, noch en oc kaldis Jarhedzhøye, en Curhøy, to kaldis Løghøye, en kaldis Vlffuehøye, item Agerhøy, oc en stor kaldis Aandhøy, item Mølhøy oc Flekierdhøye, item Piiltoffthøy oc Kløffvenhøy. Paa Aaes march er liggendis en stor høy, kaldis Sundhøy, en kaldis Tordhøy, item Stenhøy, Borrehøy, noch en anden stor, kaldis Stene-høy, noch Brunehøye, fire, oc Støffringhøy. I for:ne Schiolborrig sogn er disse dale: En kaldis Voromdale, en kaldis Skifftedaal, noch Krukdaal, Smadal oc Naardaal, item Stochedal oc Eyscndal. At dette forskreffne er det fornemste oc naffnkundigste paa for:ne thuende sognemarche, som gamle folch nu ved at sige aff; vinder jeg vnderschreffne.

Aff Schiolborrig præstegaard idibus novembribus anni 1638.⁴

Povel Christensøn Paaske, m. ppria.

VANG OG TORUP

Hundborrigh herridt. Wangs sogn.

En liden by och 2 enstedgaard dertill legendis. 1) Clostergaard, 2) Østerdierniis.

Thvorup sogn.

En by oc 2 enstedgaard. 1) Vesterdierniis, 2) Fercgaard. Ligger til for:ne gaard en borrich eller holem vdi Arsøe, sigis af gamle folck att skulle i gamle thiid standit en slott derpaa. Findis vdi for:ne sognekirck en stien med ronbogstafver paa. Høye er der vdi for:ne marcke oc heder, dog intit merkelig derom af nogen kand sigis.

³. O: stedets præst.

⁴. O: den 13. november år 1638.

Jens Christenssøn, e. hand,

HUNDBORG OG JANNERUP

En rictig fortegnelsse paa huis nionumenter vdi runebogstaffuer, saa vell som paa kirkebyer oc enistegaarde item høye oc dale, som findis vdi Hundborg och Janderup sogne vdi Thy.

Hundborg sogn.

- 1) Offuer Hundborg kirkis vesterste dør findis en monument eller schriff vdi runebogstaffuer.⁵
- 2) Foruden de 3 herregaarde Vlstrup, Rostrup, Fadderspill findis disse effterschreffne enistegaarde vdi Hundborg sogen: Borregaard, Krogsgaard, Brunshoffue, Steensgaard, Landbo, Korssgaard.
- 3) Kirkebyer i Hundborg sogen ere tvende: Hundborg by oc Vorup bye.
- 4) Høye i Hundborg marck liggendis ere disse: Boldehøye, Kroghøye, Tornhøye, Vallerhøye, Træhøye, Legerhøye, Bavnhøye, Gaasberghøye, Katterumhøye, Brydihøye, Arcklethøye, Roghøye, Brehøye, Mardalhøye, Meillhøye, Tiallerhøye, Klunshøye, Jerhøye.

Janderup sogen.

- 1) Kirkebyer findis tvende: Janderup bye og Snestrup by.
 - 2) Høye i Janderup marck liggendis ere disse: Kløffvenhøye, Bavnhøye, Moesshøye, Møgelhøye, Soelhøye, Trudshøye, Fugeltoffthøye. Hede høye.
 - 3) Dale, en eniste: Engedall.
- I Janderup sogen findis ingen enistegaarde, icke heller nogen monument i runebogstaffuer. Dette forskreffne saa att være i sandhed vidner jeg vnderschreffne med egen haand.
- Bertel Christenssen.
- Guds ords tienere der sammesteds. Egen haand.
- [På beretningens yderside:] Nb. Offuer den vester dør paa Hundborg kircke en steen med runbogstaffuer. Nb. Skall vdskriffues.⁶

NØRHÅ

Vdi Nørhaae sogen vd Thøye er 4 jenstedgaarde. 1) Nørhaagaardt, 2) Legind, 3) Fredskild, 4) Niesgaard. Er der en dall emellum Nørhaa och Niesgaardt, kaldis Dybdall, och en høye ved samme dall, kaldis Dybdall høye, noch en høye der norden for kaldis Rodenshøye, endnu en liden høye, kaldis. Stienshøye, noch østen for byen en høye, kaldis Smedshøye. En does i Haagaards hiede kaldis Haagaards does, Noch en høye i samme hiede kaldis Folbeckhøye och nogle andre høie i samrne hiede, som icke haffuer naffn. Paa Fredskild marck 2 høye, kaldis Bieremhøye, der nør fra en høye i klitten, kaldis Dyrhøye, item en kielde i Nørhaae hieed, kaldis S. Thøgers kielde, och findis intet mier naffnkumdig her i sogen.

Anders Nielssen. Prest der sammestedss. Med egen haandt.

⁵. Om den formodede runesten jf. Danmarks Kirker, Thisted amt, s. 445 note 5.

⁶. Samme håndskrift som på andre beretninger fra stiftet jvf. noten s. 45.

Morsø Sønder herred

Fra samtlige sogne i herredet er indkommet beretninger. Provsten, Jørgen Nielsen Nustedt, har sammen med beskrivelsen af sine egne sogne, Karby, Rested og Hvidbjerg, givet en almindelig beskrivelse af herredet.

NYKØBING MORS, LØDDERUP OG ELSØ Nykiøbing i Morsøe.

Vdi Nykiøbing ere en kloster, som kaldis Duhollums kloster, derhos en kirche, som kaldis Kloster kirche, som ere øde oc scheer ingen prædichen eller gudsthieniste vdi. Ere herforvden hartad myt i byen byens kirche, som kaldis S. Clemitz kirche. Haffver her i gammell thid verit en kirche ved torR'vit liggendis, som var kallit den Helligandz kirche oc ere nu byens radhus. Findis der ingen rune bogstaffver eller antiqviteter her hos os. Vden for byen i vester ved fiorden er en liden egelund, kalldes Klosterlundt.¹

Di annexerede sogner till Nykiøbing ere 1) Løderop oc 2) Elsøe sogner.

Lyderop by ligger vesten fra Nykiøbing oc i denne ere en kirche, som kallis Løderop kirche. Dernest høre der till Løderop sogen Frysbyrind, som ere fire gaarde, som ligger ved en pas 4 agger langt norost fra Løderop. Vdi Løderop bye ere th[u]inde møller: Øster-nølle oc Vestermølle, oc samme vand løber hen till en enstedmølle, som ligger paa Klostermarch oc kaldis Marchmølle, oc løber sa samme vand till Klostermøllen i Nykiøbing oc der vd i fiffren.

Fredsø ligger synder fra Løderop oc ere en liden by, som høre till Løderop sogen, og hos; samme bye en høy, kallit Byhøy, oc mellom forneffnte Løderop oc Fredsøe ere en dall, kallit Huolldall. Øster fra Fredsøe ligger thuinde smaa byer, som ligger thill Løderop sogen oc kaldis Korop oc Legind, oc neden till samme Legind bacher ligger en sundsted kallit Salingsund fergested, noch en lille bye Farop norost fra Leeind.

Elsøe sogen.

Dervdi ere en bye, Elsøe bye kallit, vdi hvilchen ere en kirke kallit Elsøe kirche. Østen fra Elsøe ere en høy, kallit Harhøye, som ligger mellom for:ne Frysbyrindmarch, Elsøe march oc Wstrup march. Ere dette sted iche her hos os, som kaldis Dannerlung, ei heller nogit, som behoff giøris vidre at antegne, thi her ere hellers ingen enstedgaarde, bulle eller møller, som ligger jo i aggerfald med byerne.

Jacob Jacobsen. Egen handt.

FRØSLEV OG MOLLERUP

Sønderherritt i Mors land. FrøsløR' oc Mollerup.

Paa Frøsløff indmarck findis effter:ne høye oc dale: 1) Vdi sønden fra byen ligger en stor høy oc 2 smaa derhoss, som kaldis Stahøye, oc liditt derfra i sønden er oc tuende, som kaldis Pengshøye, derhoss er strax en dal, som kaldis Tockerdall. 2) Vdi vesten oc sudvest fra byen er en liden høy vid naffn Skiffhøy oc strax der vesten en, som kaldis Brunhøy, noch 4 derhoss, som kaldis Firhøye. Paa gaden østen till byen er en dall, kaldis Dybdall. [Overstreget Paa Andrup] Paa Frøsløff vdmarch i sudost oc østen fra byen ligger 1) tuende høy, som kaldis Slumshøy, der sønden fra en, kaldis Tornhøy, noch der-fra i vesten en, som kaldis Pianckhøy. Paa Andrup indmark, som oc er till Frøsløff kirki, sønden fra byen findis en høy, som kaldis Bundhøy. I Frøsløff sogn er ingen enstig gaarde vden en herregrd. ligendis en agerlangt norden fra kirken, Frøsløffgrd. vid naffn.

Paa Mollerup marck, som er annexen, findis effter:ne høye: 1) Paa indmarck vesten fra byen en høy, som kaldis Kieldhøy, noch en, som kaldis Tinghøy. 2) Norden fra byen ligger en berg, kaldis Votberg oc derpaa en liden høy, kaldis Votberge høy. 3) Sønden fra byen op i heden oc vdmarch

¹. Sætningen synes tilføjet senere og med en afvigende håndskrift.

ligger en høy, som kaldis Soffhøv, der strax sønden till den store Tinghøy, som domb oc rett holdis. Sønden oc vesten om for:ne høy ligger en dal, kaldis Tingdall. Derfra i vesten ligger nogle høye, som kaldis Foldstedhøy, der nær fra mod byen ligger en høy, som kaldis Printzhøy, noch der strax norden for en, som kaldis Storhøy. Ellers er der ingen enstige-gaarde i for:ne sogn eller nogitt anditt sønderligt att optegne.

Jens Niellsønn. Prxst til for:ne sogner, egenn haanndt.

[På indberetningens yderside med anden håndskrift:] Morssland. Syn-derheret. 1) Frøssløff, der vdi er 1 kirke, der till er to byer, Frøssleff och Andrup, 1 herregaardt, Frøssleffgaardt, 2) Mollderup er kun en liden by met sin kirke.

TÆBRING, RAKKEBY OG OVTRUP

H. Michels designation i Tæfring.

Her findis trede smae kirckebyer strax hos hverandre som i en triangel beliggendis: Tæfring oc Rackeby kircke (som forðum hafver veret kun kapeler) oc Offtrup kircke.

Udi Tæfring sogn findis en enstige gard, heder Votborg, oc hos den en mølle, Votborg mølle. Denne gard hafver forðum veret et herresæde, hvilcket er at kiende af en gammel voldsted, som findis strax hos garden med grawer omkring, som nu kaldis Gammel Votborg d.v.s.: Voddeborg, af en vod kiær oc moratze, som det ligger udi. Tæfring marck løber langs ud med fioren østen oc vesten til byen. Udi Østermarck er et bierg, kaldis Trehøye, hvor ocsa findis 3 smae høye strax hos hver andre, derfra løber en dal i sønder, kaldis Drøisdal d.v.s.: tre høyes dal, men backesiden for norden, som bøyer ned til fioren, kaldis Piilstue. Udi Vestermarck er et bierg, kaldis Tutzebierg, hvoraf fioren der norden oc vesten for kaldis Tutzebierg dyb oc Tutzebierg bredning. Pa dette bierg findis en stor kløfftet høy, kaldis Skulderhøy, foruden de Tutzebierg høye, som høre til Ørndrup marck.

Rackeby ligger en half fierdingveys fra Tæfring lige i synden. Der i sognet findis ocsa en enstige gard, heder Bladborg, hvilcken hafver ocsa veret et herresæde, thi der findis ocsa en gammel voldsted med grawer omkring. Udi Rackeby marck norden til byen findis 7 høye, de tre kaldis Raunshøye, de andre hafver ingen synderlig naun, uden at de kaldis Biergekarris høye. Men synden til byen findis Steenshøye <oc> derhos et stycke jord, kaldis Steens-hawe, der østen for er nogle høye, kaldis Skioldgardshøye oc endnu øster bedre tu høye, kaldis Kløvenhøye, thi de ere kløfftede, oc derhos 4 eller 5, kaldis Hviilshøye.

Udi Owtrup eller Offtrup (som somme skrifver) er en herregard med naun Damsgard, sa kaldet af fiskedammen derhos liggendis. Af dette dam oc af grawene omkring garden hafver forðum trede møller haft deris vandlob, som er Ofvermølle, Meldmølle oc Neder-mølle, men den Ofvermølle er siden blefven øde. Pa Damsgards marck findis end derforuden en mølle nedre ved fioren hos en gard, kaldis Smedgard. Norden til Owetorp ligger en høy, kaldis Ogehøy, siunis at vere naunet af en mandsnaun Oge, oc deraf byen ocsa at vere kaldet d.v.s.: Ogetorp. I den østre heede findis Marihøy, oc der-foruden tvende ved naun Ulfhøye, men synden byen i heeden er en stor backe, kaldis Skorebacke, derpa ligger tvende høye, heeder Skorehøye. I Offtrup sogn ligger en by, heeder Fildersløv. Pa den bymarck ligger en dal, kaldis Findisdal, der findis ocsa en stor høy, næunis Findishøv.

Andet hafver jeg icke kunde udspurt her i sognet, der duer noget at skrifve om i den sag.

Michel Nielssøn. Egen hand.

KARBY, RESTED OG HVIDRJERG

Synderherrett i Mors.

[1] Morssland ligger i Liimfiordt, begynder i nordost en siu mijle vester fra Ollborge, strecker sig saa vdi sudvest och vester, haffuer Handherredt nordøst for sig, Furland østen for sig, Tyland norden och vesten for sig och Salling synden for sig, er dog omfløtt alle vegne och adtskilld fra de andre lande formedelst fiorden.

2) Dervdi er kun to herreder: Nørherredt och Sønderherredt, som ellers hoes alle historieschrieffuere regnes for trei herredtt, vden tuill aff den aarsag adt vdi Synderherrett ligger ett birck, kalldes Lundbirck, huorvdi er kun to sogner, Øster och Vester Asells, som dog icke kand regnes for nogetd herredt.²

3) Der till er 6re rette allfergesteder, to i Nørherredt, 1) Fegge-sund mellom Hanherredt och den nordostische part aff Mors, 2) Villsund mellem den nordiste part aff Ty och nordvestiske partt aff Mors i Nørherredt. Noch er to i Synderherredt, 1) Sallingsund er sydost och synden imellom Mors och Salling, och Neessund vesten i Mors mellom vesterste part aff Ty.

4) I Nørherredt er siu prester och 15 kircker, huorvaa findes huer stedt beschriffuellsse aff sine prester. I Synderherredt er en kiøbstedt Nykiøbing, huorvdi er en sogneprest, ett kloster kalldes Duhollms closter, et hospitall och en skole, huorvdi er en skolemester och tuende hørere. Noch sex andre landsbyprester och sexten landsby-kircker med de to i birckedt, huor der er och ett lidett slott kalldett Lund.

5) Den geistlige inspection hør till Ollborge stigt, men den verdzlige høighedt och lensrettighedt hør till Hallds slott i Viborge stigt.

6) Adelige gaarde er i Nørherrett fire: Sø, Nandrup, Villderup och Syndergaardt, <Jøllbygaardt>. I Synderherredt er 8: Frøssleff-gaard, Damsgaardt, Højerijss, Blestrup, Sindbergegaardt, Huid-bergegaardt, Glumstrup och Ørndrup.

7) De andre sogner er <aff> huer prest optegnede, men mine er de trei vesterste nemlig: Rstedt, Huidberge och Kareby kircker.

8) Rstedt sogn. Dervdi er en kircke kalldes Rstedt kircke, to byer, Sindberge och Rstedt. Sindberge ligger østerst, vdi huiss marck østen for byen ligger en stor høy, kalldett Hellehøi, noch vesten for byen 3 høje kalldet Schodshøje. Rsted by ligger nest vesten for. Paa deris marck er 2 høje norden for byen, kalldett Mallhøje och 2 vesten for byen heder Høigs hyffue.

9) Huidberge sogn. Dervdi er en kirke, ligger vesten for Rstedt paa marken for sig sellff. Norden for kirken ligger tu stienskast fra en eenstiggaardt, Eistrup, der strax hos ligger en høj, heder Stoff-dallsbacke, synden for kirken ligger en herregaard, tillforn ommelldt, heder Glumsstrup, paa huis marck ligger en høi, heder Glumshøi. Noch er tuende byer, ligger vesten for kirken, och den ene vesten for den anden, heder Østerhuidberge och Vesterhuidberge, och en enstig bull paa Huidberge marck kalldes Huidberge mølle, dog møllen er øde.

10) Kareby sogn ligger noch vesten for. Dervdi er en kircke i Kareby, der till er en herregaardt Ørndrup, ligger nordest derfra ved fiorden, paa huiss marck er trei høje, kalldes Tudsberge høje, ligger østen for gaarden vesten for Tebring by och sogn, noch 1 stor backe, som kalldes Louberge backe, som der meenes her Loumand schall ligge begraffuedt i, som siunges gemeenligen om.³ Noch er der paa marcken en enstiggaardt, kalldes Bouberge och 1 mølle, heder Strandmølle. Noch er till sognet fire byer: 1) Norden for ligger Torp, en by, 2) Kareby ligger omkring kircken med preste-gaarden, som ligger for sig sellff lidet vesten for, der paa marcken synden for ligger en enstigbull och trei høie sydost for, heder Treells høie. Noch en høi heder Huillshøj och tu høje vesten for prestegaarden heder en Lønehøj och en Korsbacke. <Een dall kalldes Korssdall sydost for byen>. 3) Synderst i fiorden ligger en by, Agger, er omfløtt, dog mand kand gaa och vaade dertill paa et stedt. 4) Neessby ligger vesterst paa landett, och der sudvest fra ligger en høj ved fergestedett, kalldes Sundhøj, derfra farer mand offuer fiorden, er saa to sma mile till Vesterhaff.

Ad dette er en rigtig fortegnellsse herpaa, vinder ieg vnder-schreffne med egen haand. Aff Kareby prestegrdt.

Jørgen Nielssen Nestedt.

Egen haandt, Guds ords tiener der samestedt et provinciæ australis præpositus.⁴

VEJERSLEV OG BLISTRUP

² Således i Jon Jensen Kolding: *Daniæ descriptio novæ*, 1594, s. 96.

³ Visen om Lovmand og Tord, jf. Axel Orlík: *danmarks gamle Folkeviser VII*, s. 1-27.

⁴ O: provst i Sønder herred.

Thill Weyersleff præstekald i Morsøe ere thwende sogner, nem-lig Weyersleff och Blistrup.

Præstegaarden ligger nogett i sudost neden fra kircken, och nogett lidet nordenfor ligger nogle bierge, kaldis Smidjebjerger, och norden for samme bierge ligger in liden by, som hører thill for:ne Weyersleff sogn, kaldis Wilse, paa huis marck findis 1) en høy, kaldis Koberhøy, 2) en, kaldis Brendhøy, 3) en, kaldis Skenberghøy. Sonden fra præstegaarden ligger Weyersleff by och den gaard, Weyersleffgaard, paa huis marck findis 1) Aandzhøy, 2) Krabdals høy, 3) Hunderhøy. Sonden for for:ne Weyersleffgrd. er en mølle, kaldis Søndermølle. Norden for for:ne Weyersleffgaard ligger och en mølle, kaldis Nørmølle och ligger thill Dueholms closter. Paa Weyersleff sognemarck er 1) Løgshøy, 2) Mallhøy, 3) Slumshøye, 4) Metthøy, 5) Hwalpshøy, 6) Sowhøy, 7) Kløwenhøy, 8) Skjeldhøy.

I Blistrup sogn ere eenstige gaarde: 1) Blistrupgaard, en hergaard liggendis strax østen wid kirkegaardens digje. 2) Noget lidet derfra i sudost ligger en gaard, kaldis Moutrup, paa huis marck findis nogle høye, men icke med nogen syndelige naffne kaldett, wden di skulle kunde kaldis Moutrup høye. 3) Westen fra kircken ligger en liden by, kaldis Emb, paa huis marck findis 1) twende høye, kaldis Kybhøye, 2) nock thwende, kaldis Stemshøye, 3) nock en høy, kaldis Artzhøye. Endnu westen for for:ne Emb marck wd med fiorden, ligger en gaard, kaldis Gammelgrd., dernest en, kaldis Nøraae, och imellom disse twende gaarde findis och en buoll, kaldis Mulsgard, paa huis marck ere 2 høye, kaldis Mulsgaardzhøye. Videre, enten runbogstaffwer eller antiqviteter att optegne haffver jeg icke hørt.

Jens Christensen, Egen haandt.

LØRSLEV OG ØRDING

Fortegnellsse paa huiss merckeligt, som kand antegnes udi Liørsleff och Ørding sogner. Her er tuende kircker, kaldes Liørsleff och Ørding.

Liørsleff sognen regnes for hoffuetsogn formedellst en herre-gaard, ligger her i sognett, och findes i bemellte sogn 1 herregaard, kaldes Høyriis, paa huis grund findes 2 fiskerpladzer i Limfiord, kaldes Gammelløer och Nøderodde. En høy kaldes Stenhøy, och en stor backe kaldes Gammelløer backe. Tuende skoffue, denne enne kaldes Høyris skoff, den anden Lilldriis, 1 enlig gaard kaldes Nebbell, 1 mølle kaldes Lilldriis mølle, tuende byer kaldes Liørsleff och Vittrup. Paa Liørsleff marck ligger 3 høye, kaldes Galltzhøye, noch andre 3. Den 1 neffnes Findzhøy, den 2 Kierling høy, den 3 Ørnshøy. Paa Vittrup marck er en høy, kaldes Murhøy.

Thill Ørding sogn findes tuende byer, och kaldes den første Ørding, den anden Storup. Høye paa Ørding marck findes effter-skreffne: Kummellhøy, Ellhøy, Skellhøy och Øxenhøy. Noch 2 dalle nemlig Dybdall och Kielldall. Paa Storup marck er en høy, kaldes Trolldstuen, huor nogle store stene ligger paa huer andre. Noch er i samme sogn en mølle, kaldes Aarbeck mølle. Her i sognene findes ingen runeogstaffue. Dannerliung er intett her i sognene bekyndt.

Actum Liørsleff den 6 Octob. anno 1638.

Peder Justzønn. Egen hand.

ØSTER ASSELS OG VESTER ASSELS

Fortegnelse paa hvis som findis udi begge Assils sogner udi Morss effter cantzelerenss breffviss indhold.

Vdi Øster Assils sogn.

1) Rohnebogstaffver: Ingen. 2) Alle høye ere som effterfølger: Starhøy, Kloffnshøy, Møgelhøy, Liusshøy, Thohøy, Tothøy, Aand-høy, Tinghøy, Brunduys, Valhøy, Grutzhøy, Skiellhøy, Trehey, Grafhenhøy, Stiensshøy, Ladehøy, Kragshøy, Arsshøy, Eysthøy. 3) Dale som effterfølger: Romerdamme, Disinddall, Dybdall, Svin-bergdall, Skibdall, Høgsdall. 4) Skoffve: En liden, som kaldis Skaderijss. 5) Kircher: En kirche, som nu kaldis Øster Assilss kirche och er fordum kalde Vor Frue kirche. 6) Byer: Øster Assilss, Sildersleff. 7) Enstegaarde: Ingen vden Lund, er et slott. 8)

Dan-nerliung ved ingen aff at sige her udi sognen.

Vdi Wester Assilss sognen.

1) Runebogstaffver: Ingen. 2) Høye: Liden Ovindhøy och Store Qvindhøy, Trolstedhøy, Liungberhøy, Stoichhøy, Lercheberg, Koylberg. 3) Dale: Trolstedall, Koyllbergdall. 4) Skoffve: Ingen. 5) Kircher: En kirche, Wester Assilss kirche, som sigis fordom at vere kaldet S. Michels kirche. 6) Byer: Wester Assilss. 7) Ensted-gaarde: En mølle, som kaldiss Mydam mølle. 8) Dannerliung ved ingen heller her at sige aff.

Datum Øster Assilss den 6 Octob. 1638.

S. A. T.⁵

⁵. Ifølge Wiberg: Almindelig dansk Præstehistorie nævnes Søren Andersen Thrane (død 1644) som præst i Øster og Vester Assels sogne.

Morsø Nørre herred

Beretninger fra samtlige sogne i herredet foreligger.

TØDSØ OG ERSLEV

Vdi Thødze sogn <i Morssø> ere thre byer: Thødze, Biøndrup oc Vustrup, der thil en enlig gaard ved naffn Lønggaard. Paa Thødze marck ere fire høye: Øxenhøy, Graunhøy, Flogshøy oc Grauhøy. Paa Biøndrup marck thuende høye: Vaarhøy oc Thrællhøy.

Vdi Ersløff sogn er icke vden den ene bye Ersløff. Paa marcken ere fire høye: Klæpshøy, Herckellhøy, Kloenhøy oc Baunhøy.

Hans Jenssøn. Egen haand.

GALTRUP OG ØSTER JØLBY

En fortegnelse paa huis høje oc dale effter strenge h. cancelers Christian Friis hans befalning her findis i Galtrop oc Øster Jølby sogner i Morsø.

Galtrop er hoffuitsogn, <udi> huilcken er 2 gaarde, 1 boell, paa huis march der findis en høj liggendis norden fra, som kallis Thra-høj, En anden bye der till liggendis, som kallis Thøffuing, paa huis marck er 3 høje, en kallis Stienhøj leggendis østen fra. Den anden Baunhøj vesten fra och Graffverhøj sonden fra Thøffuing. Item en hergaard med en vejrmøll derhos, som kallis Ullerup.

Øster Jølby er en gandske liden bye, udi <huilcken> er 7 gaarde oc 1 boell oc 1 huss, oc kierken gandske forarmit, saa den er tact en diell med tag oc det ganske ond, saa der regner ned oc blæser ind, naar sadant vejrligt er. Lofften er aldellis øde oc raaden, alter-taffle oc predichstolen kand neppelig gielde en halff dlr., paa huis mark er en dall, som kallis Dyr dall østen fra, Klunhøj oc Holbech no[r]den fra, vinder ieg evangeliu thiener her sammestedz med min egen haand her underskreuit.

Datum Galtrop prestegord 14 8bris, anno 1638.

Jens Iffuersøn, *mea manu*.¹

[På beretningens anden side:] Nørherrettz vdi Mors Antiquiteter, 1638 af cancell. Chr. Friis.²

DRAGSTRUP OC SKALLERUP

Fortegnelse paa dee byer, høje oc dale, som findes i Draxstrop oc Skallerop sogner i Mors.

Skallerop sogn.

Udi Skallerop sogn er tuinde byer, blantt huilche den første kaldis Skallerop, udi huilchen kirchen ligger; som kaldis Skallerop kirche. Paa samme byes march findis disse effter:ne høje. 1) Tuinde høje, kaldis Silchihøje, 2) Torstenshøj, 3) Brudehøj, 4) ligger till-sammen 5 høje, som kaldis Maerbiergehøje, 5) Lalhøj, 6) Stindes-høj, 7) Farthøj. Den anden bye i samme sogn kaldis Torop, udi huilchen findis alleniste en høj, som kaldis Hollenshøj.

Draxstrop sogn.

Udi Draxstrop sogn ligger oc tuinde byer, blantt huilche den første kaldis Draxstrop, udi huilchen kirchen ligger, som kaldis Draxstrop kirche. Paa samme byes march findes tuinde høje, blantt huilche den 1 kaldis Tormandshøj, 2 Reffuehøj.

¹. O: med min hånd.

². De to tilskrifter er med forskellig håndskrift.

Den anden bye i for:ne sogn kaldis Wester Jøllbye, paa huilchen byemarch der findis 9 høje, blantt huilche 1) kaldis Lessaggerhøj, 2) Oesmandshøj, 3) Høffsagger høj, 4) Smedhøj, 5) Nadhøj, 6) Sundhøj, 7) Hesthøj, 8) Ringshøj, 9) Stienomhøj. Noch findis paa samme byemarch nogle dale, dog smaae, huis naffne ere: 1) Moeskierdale, 2) Fleshørdal, 3) Almansdal, 4) tuinde smaa dale, kaldis Øster oc Vester Ormdal, 5) Dybdal.

Oc er der iche flere høje oc dale udi for:ne Skallerop oc Draxstrop sogner, der naffn haffuer (saa viitt jeg kand forfare). Iche heller ruenbogstaffuer, skoffue <eller> enistegaarde. Huad Dannerlyng er anlangendis, er der ingen i for:ne sogner, som vid aff att sige.

Ex Vester Jøllbye 1. Novembr. anno 1638.

Anders Pedersøn Sterm. Uwerdige Guds ords tiener till for:ne sogner. Egen haandt.

SOLBJERG OG SUNDBY

Solbergh kircke.

Til samme kircke ligger Solbergh bye, Meddelst Jølbye och en liden herregdt. ved naffn Jølbyegaardt.

Annexen er Sundbye kircke. Vnder samme kircke ligger Sundbye, Favrtoft, noch en liden herregaardt ved naffn Offuergaardt, noch en liden bundegaardt ved naffn Klittgdt. Lidett vesten fra kirckebye[n] ligger en fergested fra Morsøe och ofver till Tye, kaldes Willsund. Gamle monumenter eller runebogstafver item naffnkundige dale eller højje ere iche vdi samme sogner.

Knud Jenssøn prxst, m. ppa.

FLADE OG DRÅBY

Fortegnellsse effter strenge her cantzellers schriffuelsse offuer disse bierge och dale i mine to smae sogner i Morsøe.

Drouby kiercke och sogin er 1 lille kierckeby. Fladøe kiercki och sogin er och 1 lille by, vdin to gaarde, kaldis Nandrup. Vester fra kiercken ligger Deibere, Krogsbere, Jennerhøy, Vffnbasbiere och Haandklibiere, Buerbiere, Clebsbiere och Horningsbiere och Skulsbriere och dale, item Trolldall och Løgdall och Høyhaffudall. Norvest fra kiercken ligger it stor høy bere, kaldis Seillgiarhøy med fliere høye och mange dale, sorn løber i Nørfiord och kaldis Støffill-dall, Maerdall, Suindal, Seillegiardale, Kongens Herebere munde, Ormb munde, Skibsted munde.

Nør fra kiercken: Grønbere, Hønsbere. Norost fra kiercken ligger Sanddalsbere och Reffshøy och Fladbere, Kioldbere och Langsbere, Roehøy, strax østen kierckedigge liger en høy, kaldis Kierckehøy. Synder fra ligger Skierhøy.

I synder side paa kierckemur er indsatt en huggen stien, huori er vdhuggen kalck och disch med to nøgler, en ved huer side, der vnder staer; Obiit MCDL och Stephanus sacerdos.³

Datum Fladøe prestgrdt. 1638 in Octob.

Christopher Oluffsøn, e. hand.

ALSTED OG BJERGBY

Alsted kircke paa hues gaard er en graffuesteen med nogle ube-kient bogstaffuer. Byer der til ligger to.

1) Alsted. Udi indmarck ligger en høj med dobbelt volde oc graffue, udi samme Alstedkier ligger en høj, som oc siunis att haffue været dubbelt graffue oc volde om. Item en høj, Fladsagger. En dal kaldis Dybdal.

2) by Scharrum. Enistegaardt Nørngaardt.

³. O: Præsten Stephan døde 1450. Jf. Danmarks Kirker, Thisted amt, s. 990-91 (afbildning af kvaderstenen).

Annexen Bierby kircke.

Paa samme kirckes gaard er en graffuesteen med nogle kient bogstaffuer. Byer der til liggendis to: 1) Bierby. Høje paa samme mark: Tinghøj, Burhøj, Joenshøj, Leerbech høj, Grydhøj, Engebore høj, Brudhøj, Tyrhøj, Stenorhøj, Plougryggelhøj, Brørehøj, Taske-høj, Gaasagerhøj. Dale: Hollumbdal, Tinghøjdal, Tuerdal, Bundis-dal, Sechomdal, Plougryggeldal, Norchendal, Schillingdal, Haffdal, Aardal, Taskhøjdal.

2) By: Gullerup. En høj, Kiarberehøj.

Daterit Scharrum 20. 8bris 1638.

Anders Frantzøn, egin haandt.

SEJERSLEV, EJERSLEV OG JØRSBY

Fortegnelse paa, hvis byer och enstedgaarde der findis vdi Seyersleff, Eyersleff och Jørsbou sogner i Maars.

Byer vdi SeyersleE sogn: Nørdrøby, Skrandrup, Hesselbiergh. Enstedgaarde: Søe, Skarregaar, Handstholm, Skierbech, Dybdall. Vdi samme sogn findis <nogle> bierge och adschillige smaa høye forvden steenhobe, nemlige itt stor bierg, kaldis Feggi klitte, Krog-bierg, <Huilbierg>. Smaa høye: Morthenshøy, Broenhøy, Skaars-høy, Adtzershøy etc.

Eyersleff sogn. Byer: Vester Hunderup. Enstedgr.: Øster Hunderup.

Jørsbou sogn: Ingen flere byer. Enstedgr.: Jørsbougr. Hellers vdi disse thuenne sogner findis der iche nogle naffnkundige bierge heller høye att optegne.

Thommis Pederssenn, pastor loci,⁴ e. haandt

⁴. O: stedets præst.

Hammerum herred

Der foreligger indberetninger om samtlige sogne i herredet. Herredsprovsten, Mads Christensen Gjøstrup, har tilligeudarbejdet en oversigt over herredet og suppleret denne med et kort over Hammerum herred og tilgræsende lokaliteter. Under Hammerum herred findes desuden en beretning om Hodsager sogn i Ginding herred, idet sognet indtil 1923 var annex til Ørre sogn og herfra indkom en fælles indberetning. Bording sogn skal søges under Ginding herred, idet hele sognet først i det 19. århundrede henlagdes under Hammerum herred (jvf. Trap 5. udg. IX, 1 s. 333).

De enkelte sider har oprindeligt været paginerede men ved indbindingen af alle beretningerne fra Ribe stift er denne rækkefølge ændret, endog er begyndelse og afslutning på to af beretningerne adskilt. Provsten har gjort korte notater på latin på enkelte beretninger.

[114r] Hammerum herridtt i Hardsøssell haffuer 18 sogner. 1. Aullum. 2. Ørridt, huess annexe er Hodzagger i Ginding herredt. 3. Sunds. 4. Ikast. 5. Giellerup. 6. Rind. 7. Herning. 8. Skarrild. 9. Amborre. 10. Fellding. 11. Wiim, annexe till Vordguod i Bølling herridtt. 12. Assing, annexe till Fellding. 13. Sneberg. 14. Tiørring. 15. Sinding. 16. Neulling. 17. Tujis, it birck. 18. Vilberg, huess annexe er Timring i Uldborg herret.

Omkring nest er østen Vradz herridtt, vesten Uldborg herridtt, nordvest Hierrum herridtt, norden Ginding herredt, sudvæst Bølling herridtt, syden Nørherridtt.

Matz Christenssøn Giødstrup, uværdig præst till Aullum kircke, provist i for:ne herredt, min haandtt,

Situm provinciæ versa plagula habet qvodammodo.³⁴

[114v] Her udi herridtet kand jeg intet opspørge huoss præster heller paa tinget, som nogenlunde kunde neffniss ved det ord Dan-nerliung. Meeniss at der i Alborg stigt i Fiands herredtt snarist at skulle være ved det grumme bierg Dauberg doess heller Dauberg høj heller hiede oc kunde anderledis være syllabicerit,³⁵ men der skulle suare monumentosa et momentosa³⁶ findess endnu denne dag, dette haffuer jeg hørt aff mange di mieste beuandrede.

*Matz Christenssøn Giødstrup, mea manu.*³⁷

*Kortets navne og angivelser: De tilgræsende herreders navne er ikke medtaget.*³⁸

[116v og 117r] Nauffuer i Hierom herridtt. Holstbroe. Thuisscloster. Ylibiery. Høgild. Hodzager. Rotervig. Grønkier. Hallindbæck. Simelkiær. Grønhøj. Lystlund. Skaffterup høje. Lundby. Smøret. Aullum. Liergraff. Tuæd. Kiergrd. Skierck. Brevig. Nygaard. Tarlund. Oustrup. Ørret by. Snepstrup. Rojen. Remme. Nygaard. Ildzhuod. Trolldofft. Vind. Vinding. Søerved. Holle. Vraa. Herssild. Solgaard. Troulstrup. Flæsbiery. Romjeg. Haffesnap. Ørret. Lunibiery. Kragssnap. Nyby. Sunds præstegr. Sundz by. [Sundz] siø. Torup. Linnibiery. Rodinglund. Roding. Vilberg. Merrild. Neuling. Sinding. Ørnhuod. Tiøring by. Trøllund. Vraa. Gellerup. Birck. Biørstrup. Tulstrup. Ikast. Højrijss. Vodde. Isendige. Timmerog. Møltrup. Skibild. Giødstrup. [Giødstrup] siø. Sneberg. Herning. Vig. Knudmuoss. Nørlund. Askhuod. Nør Omme. Haunstrup. Tanderup. Amprtrup. Bredning. Vorduod. Abildtrup. Volssgaard. Hiortzballer høje. Suenlund. Rind. Lind. Rind Sande. Jeggeriss. Skierbeck. Skaffuissgrd. Kierkgrd. Riørsløff; Viim. Viimkrog. Kibeck. Assing. Fellding. Fruergaard. Fellding-muosse. Deuling. Skarrild, præstgaarden oc byen. Amborre. Greene. Karstofft. Taarnvig.

[Ved Vorgod å er tilføjet:] Siden ad Borris, Lundenes oc Lønborg.

³⁴ O: Næste side giver en forestilling om preovinsens beliggenhed.

³⁵ stavet.

³⁶ O: mærkværdige og betydningsfulde ting.

³⁷ O: med min hånd.

³⁸ Gengivelsen af kortet er noget formindsket.

TVIS

[122r] Fortegnelse paa Thvijs sogn.

Er Thvijskloster liggendis <i en dall> mellom thvinde aær, den ene Stoor aa løber til Holdstebrou, den anden kaldis Mølle aa. Enlige gaarde, østen derfra ligger Grydholdt, Breinholt, Lindholt, Thvisholdt. Noch Storgiedboe, Smidegaard, Morre, Vognlund. En liden kratt med faa smaa træer vdi ved naffn Thvijslund, ander høje skoffue er her icke. En aa mellem Thvijs oc Felding kaldis Muncke-brou aa. [122v] Runebogstaffuor eller andre antiqviteter findis her intedt.

AULUM

[115r] Aullum sogn, nordvæst i herridet.

Kircken viiet till Vor Frue nest midt i sognet. Præstegaarden op til kircken vesten. Norden noget lidet, Liergraff, it herregaard. Østen kircken er Tuæd, 2 gaarde. Norden fra dem er Skiærck, it by, 4½ gaarde. Nordost derfra er Skiærbeck, it lidet mølle med it lidet værsted huoss. Norden derfra er Stoffbeck, 1½ gaard. Derfra nord oc lidet i vester en gaard, Rottervig. Derfra vester oc lidet ad sudvest en gaard, Høggilld. Derfra sudost it lidet halffgaard, Grøn-kiær. Mellom det oc Liergraff Varnheede, it lidet by. Vesten derfra it lidet bolig, Varn. Synden derfra stod it by, som sognet er kaldet aff, ved naffn Gammel Aullum, lagt øde under Liergraff. Vesten fra præstegaarden oc kircken it gaard, Lundgaard. Derfra væster noget i nør, Lundby, 2½ gaarde, oc vesten for it lidet gaard, Dallgaard. [115v] Sønden Lundby en ½ gaard, Longboe. Derfra østen men synden kircken, Jerssild, 2 gaarde. Derfra øster for Liøring, 2 gaarde, udi samme ornum øster er Soelgaard. Østen derfra noget lidet er Aaby, 1 gaard. Norden derfra er Kiærgrd. mit imellom Tuæd og Aaby. Synden fra Jerssilld er Vraa. Østen derfra Sand-gaard i samme ornum. Øster bedre Troulstrup, 2 gaarde. Synder oc noget i øster Askbeckheede, ½ gaard. Derfra vester it lidet halffgaard, Gabss. Westen derfra ocsaa it halffgaard, Spegbiærg, med it lidet huoss, Nib. Norden derfra Offuerkiellde, it lidet halffgaard. Strax huoss norden 1 gaard, Næderkiællde. Vesten derfra it lidet halffgaard, Holldte. Oc vaare alld sognet i ufrædztiden regnet aff plundring omsiider ickon for 10 gaarde. [116r] Haffuer nest østen Ørret, synden Wilberg sogn. Vesten: Winding sogn. Sudost: Sin-ding sogn. Norden er Hodzagger, nordvæst er Thuiss sogn. Oc liger væsten ud med det Store aae, som løbber igtemen Thuiss, Holstbroe oc saa vester till hauffuet, huess største første begyndelse er i Giellerup sogn, <saa> igienem Herning sogn, Giødstrup siø, Tiøring sogn, Sinding sogn, Ørret sogn, oc siden herfrem etc. Skoffue er her nu slet intet, ej heller runebogstaffue heller antiqviteter uden it, Grønthøj, østen for Lundgaard udi it <lidet> trind dall, udi samme sted, saavell som paa it speege udyrcket marck, <kaldis Smøret>, siigess tuende høffdinge for mange aar at haffue boed oc bygget, den eeniss naffn skulle været Thord Iffuerssøn, dog saa langt at ingen, som nu leffuer veed deraff at siige, uden at den enne skulle haffue myrdet den anden, oc skulle være giort it viisse om etc.³⁹ Menss vesten for Aaby oc norden Suolgaard vester paa findess disse effte:ne høje: 1) Storhøj, 2) Mummhøj, 3) Kirckhøj, 4) Jensshøj, 5) Kophøj, 6) Vormehøj, 7) Harehøj, 8) Steehøj. Men fra Skierck øster paa mod Ørret ere: 1) Ørrethøj, 2) Tuhøje, 3) Wibeckmuoss-høj, 4) Korisshøj, 5) Trindmuosshøj, 6) Qvolmuosshøj oc høj, 7 – 8) sudvæst fra Liergraff nogle høje kaldiss Baunhøje. Synden Liøring it biærg, kaldiss Flosbiærg. Østen Troustrup it stor høj uden naffn. Østen Grønkiær it biærg, Hingibiærg, derhuoss it dall, Hingibiærg sloge.

[117v] Aullums sogns situatio.⁴⁰

*Sognekortets navne.*⁴¹

Tuiss. Høggilld. Rottervig. Dalgrd. Lundby. Vare. Gamel Aulum. Baunhøje. Varnheede. Liergraff. Grønkiær. Skierck. Hingibiærg. Stoffbeck. Skierbeck. Smøret. Lundgaard. Prestgrd.

³⁹ . Hentyder til folkevisen Åge fælder Thord Iversen (jf. Danmarks gamle Folkeviser X, s. 777).

⁴⁰ . O: beliggenhed.

⁴¹ . Kortet er gengivet i naturlig størrelse.

Tuæd. Kier-grd. Holle. Kiellde. Jerssilld. Liøring. Solgaard. Aaby. Vraa. Sand-gaard. Troulstrup. Flosbiørg. Spegberg. Nib. Gabs. Askbeckheede. Romjeg.

VILDBJERG

[129r] Wilbiørg sogen, aff huilken en part er udi [Hammerum] herritt och en part udi Vlbørg herritt. Først udi Hammerum her-ritt. En gaard Merild, huor der findis hye 3, som kaldis Vesterhee hye, 2 som kaldis Langagger hye, och nogett som kaldis Skauvellkier vold med sine graffue, ochsaa inttett mere entten rivier, dale eller vandspryng. Noch Essingkier, huor der er icke entten hye, dale, rivier eller vandspring. Noch Helleskov och Pudall, som der icke heller findis nogett aff sligt. Noch Burgaard, en hye, som kaldis Thruts hye, och saa inttett andett. Noch Aagaard, som legger ved en stoer aa, och findi[s] en hye, som kaldis Ving hye, och saa inttett andett. Noch Præstgaard, som kaldis Kroxgaard, thi den legg[er] udi en krog ved en aa och en beckt. Noch Liussgaard, huor der findis inttett uden tho becke, den ene kaldis Lille beck och den an[den] Vombeck. Noch den part, som er udi Vlbørg herrett. Een gaard, Rodinglund, huor vesten och norden fra findis 10 hye, som kaldis ochsaa Thi hye, ochs[aa] inthett mere. [129v] Noch Norden-biørg, huor der findis en hye, som kaldis Hanssis hye, och der nor-den fra nogle rivier och morrasser, och saa icke andett. Noch Aalsbiørg, huor der findis en liden vandspring, och inthett mere. Noch Thusing, huor der er en liden beck, och inthett andett. Noch Roding, huor der findis en hye, som kaldis Marquor hye, och en som kaldis Buskhye, en beck kaldis Thraenkier beck och en aa, som kaldis Skiølarst. Kiercken aff de gamle er kaldett sancti Gaig hoffuett, och saa er der mig inthett mere vitterligt.⁴²

Anno 1638. Jens Thomsen Vilbiørg. Egen haand.

ØRRE OG HODSAGER

[112r] Øre sogn ligger nest norden Synding sogn oc vdi Hammerum herid. Kircken er en liden kircke oc ingen torn der ved, oc kaldis Øritt kircke, ligger saa gott som synderst i sognen. Rumieg er en stor gaard sudvest i sognen en halff mill fra kircken. Nordost derfra ligger der en gaard, Foldagger. Norden fra den hen ved 6 agger langt ligger Vndestrup, en gaard, hoss den en stoer biørg, som ingen veed hendis naffn. Rett synden Øre kirck ligger Øre-gaard. Østen kircken en mølle, kaldis Gamble mølle, der hoss en stoer aae, som kommer aff Giødstrup søe oc løber igennem Øre sogn oc neder igennem Holstbroff. Norden fra kircken en 2 agger langt løber en aae, som kaldis Løwen aae, der norden den aae ligger Øre *prestegaard*. Hos prestegaarden en bye, Øreby. Nør paa en beck, Liden Skadsbeck kalditt. Lidit fra Øreby [12v] itt lid[et] endnu norden for en beck, kaldis Stoer Skadsbeck. Østen den Store aae en by kaldis Ostrup. En aae ved samme by kommer aff Sunds søe. Nu ret nør fra en gaard Tarlund en aae der hoss, kaldis Tarlund aae. Norden for en fierding mill vei en gaar kaldis Brawig, vester oc synder ½ fierding veis en gaar Nygaard. Nordost aller-lengst i Øre sogn en liden bye kaldis *Offuer* Simelkier, oc vester derfra en gaar kaldis Neder Simelkier, oc hos samme gaarde findis. en megitt stoer kier oc morads. En fierding veis synder derfra en gaar kaldis Sneptrup.

[113r] Norden denne forskreffne Øre sogn ligger annetzen der till, kaldis Hodsagger sogn.

Begyndis ved en gaar allersynderst i sognen, kaldis Hallindbeck. Øster der fra en liden gaar Omisgaard, fra samme liden gaar offuer meget moose oc heede hart ved en mill norvest paa ligger en liden kircke vden torn oc kaldis Hodsagger kircke, oc prestegaarden der hoss. Nu nør paa 2 bymarcke langt Gammell Hodsagger, der hoss en aae. Norden samme aae rett hos en gaard, kaldes Brogr. Lidet derfra vester paa Dalgaard. Vester endnu en fierding veis ligger nogle huse, kaldis Yllibiørg af en megitt stoer biørg, som ligger der hos, Yllibiørg.

Laurtz Christensen. Egen haand.

⁴². Thomas Bang har fremsat den formodning, at kirken skulle have været indviet til Sankt Gagius, se: Danske Studier 1909, s. 197.

NØVLING OG SINDING

|124r| Antegnelse paa Neuling och Synding sogner ligendis i Ham-merum herrit i Lundeniss leen i Riberstiftt.

Nøuling sogn haffuer effterschreffne gaarde, halffue gaarde, boele oc husse: Nyboe, Brekier, Schibild, Tuivod, Østerhuod, Neuling-schow, Egbech, Korsshøy, Boelsgr., Huolflod, Bechgr. oc Neuling prestgr. Denne kirche ligger en halff fierding vegs synden for Syn-ding kirche. Sognet strecher sig fra kirchen sudvest paa en halft fierding vegs mod Timmering sogn, oc ligesaa langt synden och sudoust mod Snejbjerg sogn, øster paa trej slyngeslag til en løben-dis aa, kaldis Quindvod, som gjør adschil imellem Synding och Neuling paa den side. Nordvest paa imod Vilbierig sogn oc norden imod Synding sogn lig saa langt. |124v| I Nøuling sogn ligger effterschreffne bierg, høy oc vandspring. Vdi Residentzens marck ligger en bierg, kaldis Bøsbierg, oc en anden kaldis Tuerssbierg. Imellem disse tuende bierge i en stych eng ligger i Residentzens marck oc kallis Hylled, er en vandspring, som rinder stedtze i frøst oc tyrcke saa vell som anden mild vejrlig, oc ligger der neden for samme veldstrøm en demning, ligesom der aff gamell tid kunde verit en mølle. Synden i for:ne Bøsbierg er en trind dam, som dog miesten med grøde er efftergroed. Vesten i Residentzens marck er en bierg, kaldis Foeldbierg. Imellem Nyboe och Huolflod ligger en bierg, kaldis Nøuling bierg. Imellem Tuivodt oc Østerhuodt ligger en spitz høy, kaldis Tinghøy, om huilchen der stoer nogle store steene. I Neulingschows marck vid siden paa en liden høy ligger en stoer steen, som strecher |125r| sig en halff agger brat vd i en aggerende. I Egbech marck ligger en suar spitz bierg, kaldis Huashøy. Imellem Boelsgr. i Neuling sogn oc Merrild i Vilbierg sogn i en stych eng, kaldis Skaulkier, er en platz, paa huilchen sigis at schulle verit en befestning oc er kiend endnu giørlig baade dubbelt graffuer oc volde, om huilchen jeg tencker findis i den designation offuer Vilbierg sogn. Vesten Huolflod ligger en lang bache, kaldis Vesterhede, som strecher aff syd sudoust i nuor-nordvest offuer huilchen ligger adelveyen imellem Kolding, Veill oc Holstebro, oc paa samme banche ligger 14 høye, blant huilche en kaldis Raffinshøy oc en anden Baunhøy. Østen vd wnder samme banche er mange vandspring. I Bechgr. marck en bierg, kaldis Schoeldbierg, oc en stoer steen i en veldkilde. Synden østen vid samme bierg, en anden kaldis |125v| Meldbierg, oc den tredie kaldis Jeffnbierg. Nøuling kirche ligger paa en temmelig bierg. Ind paa kirchegaarden er en høy, som klochhuset stoer paa, oc trej høye norden oc østen kirchegaarden paa samme bierg. Norden en crone boel Tuivodt ligger en bierg, kaldis Stapelbierg, oc der paa fem høye. Vid Østerhuod ligger en høy, aff huilchen manden der boer aag hiem i treckening, oc da fantis en jeffn steenbroe lagt wnder høyen lige vid det andet aggerjord. Synden aff adelveyen, som løbber igiennem sognet i vester oc øster, fra Vossborig, Tiimgr. oc Pallisbierg oc Bredninggr. til Aarhus eller Horsens, ligger tuende smaa høye.

|126r| Synding sogn.

Kirchen ligger en halff fierding vegs norden for Nøuling kirche oc ligesaa langt synden for Ørred kirche. Sognen strecher sig fra kirchen øster paa med Sundtz sogn en fierding vegs synden oc østen mod Tiøring sogn lige saa langt, nør oc vester mod Vilbierg oc <sidelangs med> Ørredt sogner lige saa langt. I Synding er effterschreffne gaarde, halffuegaarde, boele oc husse beliggendis: Syndinggaard, som welb. fru Birgitte Bille holder huss, møllen for Sinddinggr., Aschbierg, Lild Aschbierg, Quindvod, Hiegr., en klyng husse kaldis Nyby, Rimme, Vod, Schræ, Pungvig, Elkier, Lunibierg, KragSnap, Søndall, Aavad, Synderlund, Karlssmoes, Vischier, Eggersgr., tuende husse vid Raggessbierg oc HaurSnap, <o:> cronens anexkirchegr. I en bred steen, som ligger paa Synding altar, er en firekant hull, i huilchen der ligger en liden firekant steen, wnder huilchen *salig* welb. Jens Mogensen fant en perge-mentzbreff, huor den bleff, vid jeg iche.⁴³ |126v| I Aschbierg march ligger tuende bierge, blant huilche den enne kaldis Messingbierg, paa samme bierge ligger 14 høye. Norden Lild Aschbierg en høy, kaldis Baunhøy. Norden oc østen Nyby en, kaldis Rosmoeshøy, oc

⁴³. Jens Mogensen var ejer af Sindinggård, død 1635.

en stor steen der hoss, kaldis Rosmoessteen. Imellem Søundall oc Haursnap ligger en stoer bierg aff huilchen er tuende vandspring, en østen oc en anden norden. Imellem Aavad oc Synderlund ligger en stoer bierg, kaldis Raggessbierg. Imellem Rimme, KragSnap oc Lunibierg trej temmelig bierge oc fem høye. Østen Quindvod en bierg, kaldis Quindvodbierg, oc en anden, kaldis Geilbierg. Østen Hiegr. tuende høye, kaldis Tinghøy. Norden oc østen om Synding sogn løbber en aa, kaldis her Neder Strifell, men op bedre imellem Tøring oc Sundtz har den en anden naffn, den løbber i den anden aa, som |127r| kommer aff synden østen oc løbber imellem Synding oc Neuling vid de tuende smaa husse, som kaldis Pungvig oc Elkier.

SUNDS

|111r| Sunds sogn norost i Hammerum herredtt.

Kircken ved en pass mit i sognet oc præstgaarden synden derop till. Der østen forre en stor siø, Sundzsiø. En gaard nest synden for, Kiærgaard. Nock en anden gaard synden, Stoere Hollingholldt. Derfra nordvæst it lidet boleg, Møllsted, oc en anden boleg nord-vest derfra, Køllbeck. Nock en by der norden for, Linde, ½ mill vesten fra kircken, 5 gaarde. Norden derfra ved en ½ mill Rojen, 2 gaarde. Imellom Rojen oc kircken it by, Synder Vaaess, derhuoss it buoll Siøgaard. Østen for kircken en by, Sundzby, 7½ gaarde oc it lidet mølle derudi. |111v| Nock 1 gaard nordost derfra nylig opbygget paa hieden, Nygaard. Østen derfra it gaard, Ildzhuod, derfra synden it bolig, kaldis Tuærmuoss. Vesten derfra en by, kaldis Torup, 5 gaarde, som vaar fordem 2 gaarde. Nockderhuoss it gaard, Qvalsholm, der synden forre it lidet bolig, Skinderholldt, for kort tid siden opbyggt paaenhiede. Rounebogstaffue heller sligt findess her intet. Ej heller aær uden it lidet aff søen vesterpaa, Lille Ørret aae, norden sognet Rojen aa, ligesaa i vester, begynder der strax huossiRojenkiær. Derhuossnogle smaabierge, kaldis Rønbierge. Vesten for Synder Vaaess nogle smaabierge, Brunbierge. Synden Sundz sogn er Giellerup sogn oc Tøring sogn. Vesten for er Ørret sogn, norden er Ginding herredt saa oc østen. |118r| Østen er Ikast sogn. Oc ydermeere aff saadant veed ieg icke.

Anders Christenssøn. Egen haand.

GJELLERUP

|107r| Giellerup kircke cr indviet til S. Lauritz. Offuer den sønder kiercke dør findes denne latinsche offuerschrifft indhugen i den store haarde steen: Anno CICCXL incarnationis Dni est hic fundata sub honore Dei domus ista.⁴⁴ Offuer den nørre kircke dør findes denne latinsche offuerschrifft i den store steen indgraffuitt: Ingrediens aulam culpa subicit reus istam, Et quod juste petit donande Deus pius audit.⁴⁵

Sønden fra kiercken ligger en liden bye, kallis Hammerum, aff huilcken by herredet haffuer sit naffn Hammerum herret. Mellum samme by och kiercken gaar en liden beck, kallis Hammerum beck, som strax |107v| lidett østen fra byen haffuer sin vdspring. Synden fra samme by ligger en anden liden by, Nørre Fastrup oc Sønder Fastrup. Sudvest fra kiercken ligger dett store berg Raffuensberg. Sønden fra samme berg ligger <en> [*overstreget birke*] skoff, och byen sønden for skoffuen kallis Birck.

Vesten fra kiercken ligger Langeberg och den store høy, Møllehøy, paa huilcken mand kand see gandsche mange kiercker vdi andre fremmede herreder. Vesten samme høy ligger en by kallis Lundeby, och vesten samme by ligger en schønne moess eller fægang kallis Huidmoess och strecker sig vesterst hen i sognit ind till Raakier aae vedtager, som er schielsmisse imellum Giellerup sogn och Herning sogn. |108r| Och samme Raakier aae haffuer sin vdspring synden for

⁴⁴. O: I Herrens kødblivesår 1140 er dette hus grundlagt til Guds ære. Præsten har ikke kunnet læse årstallet MCXL i tympanonfeltet. Både syddørens tympanon og norddørens overligger er afbildet i M. Mackeprang: Jyske Granitportaler s. 136-137, syddøren er tillige afbildet i Trap 5. udg. IX, 1, s. 359.

⁴⁵. Korrekt læst lyder indskriften over den nordre dør: Ingrediens aulam culpam abicit reus istam, et quod juste petit donando deus pius audit. O: Den som brødefuld træder ind i dette hus, afkaster denne brøde, og hvad den fromme rettelig beder om, hører Gud ved at give det.

den by tilforn bleff neffnit, nemblig Birck.

Norvest fra kiercken ligger och nogle adschillige høye och berge, en kallis Lundhøy, en kallis Madhøy, paa huilcken mand kand vndertiden høre adschelige slag och fald. En kallis Ullgraffberg. Vesten for samme høye och berge ligger en gaard vesterst i sognit, kallis Vraae.

Norden fra kiercken ligger en stor bye, kallis Gammel Giellerup. Norden for samme by ligger en stor kier, kallis Hylledskier. Nock ved samme kier ligger en liden beck, kallis Assbeck och haffuer sin vdspring østen for aff en liden vaad, som kallis Suinvaad. |108v| Norost for samme Suinvaad ligger en liden by, kallis Frølund. Nock østen fra den by ligger en liden gaard, kallis Ringstrup. Norden for samme gaard ligger en liden aae, kallis Guddenkier aae, huilcken haffuer sin vdspring aff en kier tho mile østen for Voer sogn, kallis Kiershoffuit kier.

Østen for kiercken ligger nogle smaa byer, kallis Skoffby, Bjørstrup, Bitzhoued, och ved samme gaard ligger och en liden beck, kallis Ritzhouedbeck, som haffuer sin vdspring strax østen ved samme gaard. Videre om becke, aae, berge och høyer, byer och gaarde, vandspring och andett er her intet synderligt i Giellerup sogn mere at tegne om.

|119r| Østen for Giellerup sogn ligger Ikast sogn 1 mil vegs. Sønden for Giellerup sogn ligger Rind sogn 1 mill vegs. Vesten fra Giellerup sogn ligger Herning sogn ½ mill. Norden fra Giellerup sogn ligger Sundz sogn 1 liden mil vegs. Dette schreffuen i Giellerup prestegr. den 3 januarij anno 1639.

Niels Jennssønn Giellerup, evangelij vuerdig thiener der samme stedz. M. pp.

IKAST

|109r| Ikast kiercke.

Norden fra kiercken ligger en liden bye, kallis Suderbeck. Nock norden for samme by ligger en anden by, kallis Thulstrup. Och imellum disse tho byer ligger en liden aae, huilcke haffuer sin vdspring en mil østen for i Wratz herret aff en kier, kallis Kiershoffuid kier. Endnu norden fra ligger en enste boel, kallis Line-berg, ved en gansche stor berg, kallis Linneberg. Østen fra kiercken ligger en by, kallis Grydde. Nock endnu østerst i sognit, som och er østerst i Hammerum herret, ligger en anden |109v| by, kallis Issen, och en skoff østen och norden op til samme by kallis Issen skoff, Norost fra kiercken ligger tho eniste gaarde, en kallis Hyffriiss, med en liden lund ved. En anden kallis Rimme norden ved en stor backe. Nock østen for denne gaard ligger en anden gaard paa en stor berg, kallis Hold. Sønden fra kiercken ligger en eniste gaard, kallis Vodde, och en skoff norden for samme gaard. Sudost fra samme gaard ligger en anden enste gaard, kallis Thofftlund, ved en stor berg, kallis Møllehøy. Endnu sudost fra denne berg ligger en anden enste gaard, kallis Nørlund. |110r| Endnu lige sønden fra kiercken ligger disse enste gaarde, en gaard kallis Urhaffue med en skoff ved, nock en anden gaard kallis Lexgaard med en skoff ved. Nock en liden by kallis Hesselberg med en liden skoff ved. Nock lidett sønden for en enste gaard och en boel kallis Fonetzbeck, och sønden for samme gaard ligger en liden beck, kallis Nørlundbeck, som strax østen for haffuer sin vdspring. Sudvest fra kiercken ligger en boel, kallis Bøgild. Norvest fra kiercken ligger tho enste gaarde, kallis Raffuens-vaad. Nock lidet østen fra ligger en enste gaard, kallis Hagelskier.

|110v| Widere om byer och gaarde, berge och høye, vandspring och andet er her intit synderligt i Ikast sogn att antegne. Østen fra Ikast sogn ligger en sogn, kallis Vratz sogn, 1½ mil, af huilcke herredet haffuer sit naffn oc kallis Vratz herret. Sønden fra Ikast sogn ligger Lystrup sogn 2 smaa mil vegs, liggendis och i Vratz herret. Vesten fra Ikast sogn ligger Giellerup sogn 1 mil. Norden fra Ikast sogn ligger Borryng sogn 1 mil vegs, som er i Ginding herrett.

Sckreffuit i Ikast prestegaardt 4 januarij 1639.

Jenns Clemendsen Ikast, *pastor*, m. pp.

RIND OG HERNING

|120r| Designation eller fortegnelse offuer Rind och Herning sog-ner liggendiss i Hamrum herrit.

Vdi Rind sogen.

1. Rind kiercke.

Løbber forbi kiercken en stoer aae, kaldiss Rindsaae. Ingen søer der j sognet vden en, kaldiss Siøbysøe. Høie der er nogit naffuen-kundige, Hiortssballoe høie. Enniste gaarde, Rindpræstegaardt, Suendlund, Besslunde, Syndervein, Nørvein, Mørrup, Vester Hyg-gilde, Øster Hyggilde, Holt, Slumstrup. Ligger ved præstegaarden en stoer sande: Rindsaande. Findiss ellers ingen antiqviteter.

Herning sogen.

1. Herning kiercke.

Ligger j sognet en hergaard, som erlig och welb. mand Christian Randtzou thill Breidenborrig tillhører, kaldiss Herningsholm. En-niste gaarde: Brendgaardt, Salholt, Baggisskier. En liden skow kal-diss Birck skow. En stoer muosse, som er naffuenkundig, kaldiss Knudsmuosse. Der j sognet ellers ingen antiqviteter eller monu-menter att findis. [*Med anden hånd:*] Mihi oblata 16 decembr. a con-cione.⁴⁶ *Matz Christenssøn Giødstrup.*

SNEJBJERG OG TJØRRING

|121r| Fortegnelse paa hoye, bierge och dale, søer, aarer, gaarde och buolle, som er i Sneibiere och Tiøring sogner.

Findis i Sneibiere sogen 15½ gaarde, boelle 22. I aae kaldis Amtrup aae, kominindis aff sudoust och løbindis vdi naroust, och 1 stor hye ligindis j mellom Amtrup och Sneibiere, kaldis Thijsshye, och [en] hy paa Amtrup marck kaldis Skoldbiere. Paa Krog-strup marck en hye, kaldis Grønbiere hye. Emellom Albeck, Haffuenstrup och Foenvad marck ligendis en stor bierge kaldis Soelskoff bierge och 2 hye kaldis Hellekielde hye, och paa Snei-biere *marck* 2 hye, kaldis Kaarshye, och 1 stor dall vesten for, kaldis Snerlund dall, paa Ørskouff *marck* 2 hye, kaldis Siøklit hyffue, och 2 kaldis Raaehyff. Paa Helstrup *marck* en hye, kaldis Allisberhye. Noch I gaard kaldis Giødstrup i for:ne sogen, som præsten vdi boer, oc 1 søø kaldis Giødstrup søe østen for.

Noch i Thiøring sogen 2 gaarde nordiste i sognen, kaldis Thrø-lund. |121v| Thiøringby findis der 5 gaard vdi och 2 boelle, och <synden> for:ne by kommer en aae aff østen och løber vesten paa jgiennem Giødstrup søø. Och findis paa for:ne Thiøring marck 2 hye, 1 heder Stor Kolter hye och en kaldis Lille Koltter hyff. Noch en hye kaldis Egom hyff. Noch 1 stor bierge kaldis Gryderis. Noch en hye kaldis Kongelyckhyff, 1 hye kaldis Karup høy, och 1 kaldis Baunehyff. Och vester i for:ne sogen liger 1 herregd., kaldis Ørn-hod, och 2 buolle norden for [*overstreget:* 2 buolle] kaldis Bialder-beck, och en boell østen for, kaldis Korttebore. Och 2 gaard syn-derst och vesterst i sognen, kaldiss Sybibeck, liggendis nore for en aae, kommer afff Giøstrup siø.

Niels Christensøn Giødstrup.

SØNDER FELDING OG ASSING

|104r| Felling.

Om Felling kircke løber denn store Skiern oe, kircken till stor fare. Er her i sogn ingen fremmede bogstaur att finde, ey heller bierge, høye, heeder, som nogen documentum antiqvitatum⁴⁷ vduisser. I Felling by er 2 gaarde, 7 buell, gandske arme. Ensted gaarde: Fruergrdt., en adelsgrdt., Drongstrup, Muosgrdt., Biere, Tarp, 2 gaarde. Ensted buell; Nødvig, Høgsvig, Gaasvig.

|104v| Assing.

⁴⁶. O: Overladt til mig efter prædiken den 16. december.

⁴⁷. O: Oldtidsminder.

I Assing sogn løber en møllebeck. Er der oc ingen fremmedt bogstaur, ey heller høye, bierge; heder, som nogen antiqviteter vduisser. Ved Assing kircke 2 gaarde, Porup 3 ringe gaarde, Buckier 3 liden gaarde, Oelendig 2 gaarde. Enstedt gaarde: Kibeck, Wil-hussstedt, Harreschou, Huedoe. Enstedt buell: Veilstedt, Mosgrdt.

Peder Pederssøn Sommer. Egen haandt.

SKARRILD OG ARNBORG

|105r| Scharrild kiercke, løbber Skiernaa rett sønden om. Huem for:ne kiercke er viit till i gammell dage er mig vwitterligt, icke heller dit findis i kierckens bog, ey heller nogle aff di gamle ved der aff at sige. I for:ne kiercke eller sogn findis huercken runne-bogstaffuer, skoffue, billeder, kielder eller vandsprunge, som nogen antiqitet haffuer, dett nogen ved aff att sige. Men paa Skarrildt marck findis disse effterskrefne høye. Vesten fra kiercken er en liden <høy>, som kaldis Baffuenshøye, som baffnen pleyer paa att settis. En stienskast eller to vesten for findis 3 høye huos huer andre, som kaldis Trehøye. En stienskast sønden fra legger en høye, som kaldis Smedtzstrup høye. En stienskast norden fra igien legger 4 høye, som kaldis Kiempe høye, men ingen kiempenhøye <graffue> eller andit findis der huos. Ellers findis der mange smaa høye, som mand ey ved naffne paa. Paa Lustrup agger legger 7 høye, som kal-dis Mannehøye.

Byer och gaarde er der i for:ne sogn som effterfølger. Skarrild by 2 gaarde. Lustrup 4 gaarde. Noch 1 boell heder Begsgaardt, her foruden 2 boell |105v| Klinck och Krog. En gaard hedder Sønder-gaardt. Øvig, en gaardt. Hesselvig, en gaardt. Ronnom, en gaardt, der paa marcken legger <en> høye, heder Fistelhøye. Sønder Kars-tofft 1 gaardt. Nørkarstofft *velbyrdig* Jacob Vldfeld paaboer, en berg heder Brunbjerg. Deuling, en gaardt och 1 boell, en berg heder Deuling berg. Skaffue, en gaardt. Lilbro, en gaardt. Grene, en gaardt. Silstrup 3 boell och ½ gaardt. Pinvig, 1 gaardt, 1 boell.

|106r| Arnborg kiercke.

Løber en lidden aa rett om kierckegaardtzdiggen, som kaldis Arnborg aa, och løber i Skiern aae to stienskast fra kiercken ved en gaard, heder Aarnborg Grene. Huem for:ne kiercke er viit till i gammel dage er mig och vwitterligt, icke heller dett findis i kierckens bog, eller di gamle ved der aff at sige. I for:ne kiercke eller sogn findis icke heller huercken rune-bogstaffuer, skoffue, billeder, kielder, [*overstreg*et eller] vandsprunge eller bierge, som nogen an-tiqitet haffuer, vden paa Gammel Arnborg marck legger en bierg, heder Arnborg bierg, som baffnen paasettis. Gaarde findis der i for:ne sogn som effterfølger: Hiøllind 2 gaarde. Thoudall 1 gaardt. Annexprestegaarden legger ved kiercken. Gammel Arnborg, som for:ne Lille aa løber om ved, 2 gaarde. Birckebeck 1 gaardt. Toxvig 1 gaardt. Søby en gaardt. Fasterholt 2 gaarde. Bierg 1 boell. |106v| Skibbild 1 gaard. Tornvig 1 gaard, ved denne er en broe offuer Skiern aae ved naffn Tornvig broe. Holtom 1 gaardt. Grenne 1 gaardt.

Chirographum pastoris ibidem.⁴⁸

NØRRE VIUM⁴⁹

|123r| Wiim sogn i Hammerum herredt liggendis sudvæst, er annexet till Vordguod i Bølling herredt, atskilliess derfra med det store aae imellom di 2 sogner oc begge herrider. Menss østen aen ligger først Wiim kircke. Norden der op till ligger Viim kircke-gaard, annexe præstegaarden med iij mend udi, till Vordguod. Norden derfra er Skæffuissgaard, 1 gaard. Øster oc synder fra kircken er Viimkrog ved det store aae, som kommer fra Felding oc omsider ad Skierne aae etc. till hauffuet. Norden Viim by ligger Skiærbeck nogenstund med 3 mend udi. Siden nør oc øster men synden Fielstervong er Børssløff etc. Det andet vesten aen er i Bølling herridtt ere: Jeggeriiss,

⁴⁸. O: Underskrift af stedets præst.

⁴⁹. Under Bølling herred findes også en beskrivelse af Nørre Vium (s. 155 ff.).

Synderup, Fiskbeck.

C:\Dokumenter\Historiske artikler\Præsteindberetninger til Ole Worm